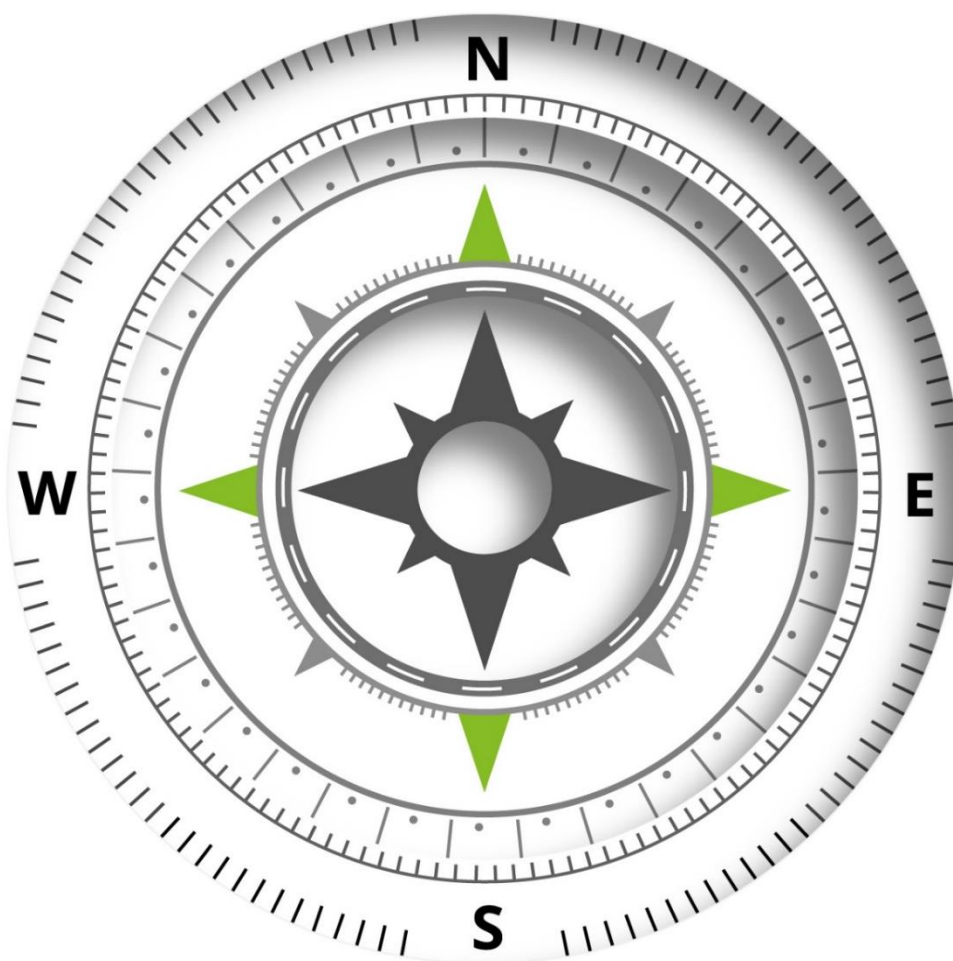

Evaluatie Convenant onbedwelmd slachten volgens religieuze riten

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselveiligheid

15 november 2021

Woord vooraf

Deze opdracht betreft de evaluatie van het 'Convenant onbedwelmd slachten volgens religieuze riten', (hierna het Convenant) zoals overeengekomen op 5 juni 2012, en het daaropvolgende Addendum, zoals overeengekomen op 5 juli 2017. De overwegingen voor het Convenant staan in de convenanttekst (Bijlage I). De eerste overweging wordt hieronder genoemd om de context van het Convenant te illustreren:

Met als uitgangspunt de grondwettelijk en internationaalrechtelijk gewaarborgde vrije belijdenis van godsdienst of levensovertuiging en het behoud van de mogelijkheid om onbedwelmd te slachten volgens religieuze riten, is het mogelijk verbeteringen door te voeren op het gebied van dierenwelzijn bij het slachtproces, waarbij moet worden uitgegaan van de optimale omstandigheden in relatie tot het welzijn van het dier, op zodanige wijze die verenigbaar is met de israëlitische of islamitische ritus;

De afspraken die zijn vastgelegd in het Convenant en het Addendum daarop zijn hier de uitwerking van. In het Convenant is ook vastgelegd dat de werking van het Convenant (dus de gemaakte afspraken tussen de convenantpartijen) periodiek geëvalueerd dient te worden. Dit rapport is het resultaat van die evaluatie. Deloitte is een inclusieve en maatschappelijk betrokken organisatie. Onderdeel hiervan is vrije belijdenis van godsdienst of levensovertuiging en dierenwelzijn. Het evalueren van de afspraken die wettelijk over deze onderwerpen zijn gemaakt passen bij de rol die Deloitte als maatschappelijk betrokken organisatie heeft. Deloitte benadrukt dat zij zich in deze evaluatie en in dit rapport beperkt tot het evalueren van de afspraken gemaakt in het Convenant (komen deze in de praktijk tot hun recht). Deloitte gaat expliciet niet in op in hoeverre de gemaakte afspraken het dierenwelzijn en vrije belijdenis van godsdienst of levensovertuiging voldoende waarborgen. Dat is een breder ethisch en politiek vraagstuk en valt buiten de scope van de onderhavige opdracht.

Managementsamenvatting

Achtergrond

Wet- en regelgeving wordt opgesteld om verschillende (maatschappelijke) belangen te borgen. Twee van deze belangen zijn (1) de vrijheid van godsdienst en (2) dierenwelzijn. Deze twee belangen kunnen conflicteren wanneer het aankomt op het slachten van dieren volgens religieuze riten. In Nederland betreft dit specifiek de Islamitische onbedwelmdde 'halal slacht'¹ en de Joodse onbedwelmdde 'koosjer slacht'². Het recht op de vrijheid van godsdienst en het recht om de daarmee gepaard gaande geboden en voorschriften te onderhouden is vastgelegd in onder meer artikel 9 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM)³. Het andere maatschappelijk belang in deze evaluatie is het dierenwelzijn. De bescherming van dieren bij het slachten of doden is geregeld via de Europese Verordening (EG) Nr. 1099/2009⁴, onderdeel hiervan is dat dieren uitsluitend worden gedood nadat zij zijn bedwelmd⁵. In Nederland is de wetgeving voor onbedwelmd slachten (op basis van Europese Verordening (EG) Nr. 1099/2009) beschreven in het Besluit houders van dieren⁶ (gebaseerd op de Wet dieren⁷) en de Regeling houders van dieren⁸, waarbij de uitzondering op het bedwelmen van dieren in het geval dat dieren worden geslacht volgens speciale methoden die vereist zijn voor religieuze riten zijn uitgewerkt volgens de afspraken in het 'Convenant onbedwelmd slachten volgens religieuze riten' en het daarop volgende Addendum. De convenantpartijen zoals vastgelegd in het Convenant zijn:

- de Staatssecretaris van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I), handelend als bestuursorgaan en als vertegenwoordiger van de Staat der Nederlanden (dit is vandaag de dag de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit),
- Vereniging van Slachterijen en Vleesverwerkende bedrijven (VSV),
- Het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO),
- De Permanente Commissie tot de Algemene zaken van het Nederlands-Israëlitisch-Kerkgenootschap (NIK).

In het Convenant zijn normen geformuleerd die zijn overgenomen in wet- en regelgeving en zo het wettelijke kader vormen voor het onbedwelmd slachten volgens religieuze riten ter verbetering van het dierenwelzijn, op zodanige wijze dat dat verenigbaar is met de israëlitische of islamitische ritus. Specifiek zijn in het convenant (5 juni 2012) afspraken gemaakt omtrent:

- de normen ter verbetering van het dierenwelzijn (artikel 2), namelijk over:
  - bewusteloosheid van het dier,
  - halssnede,
  - mes,
  - geschiktheid van een dier voor onbedwelmdde slacht volgens religieuze riten, en
  - duur en de methode van de fixatie van een dier
- de opleiding voor personen in slachthuizen die handelingen verrichten die zien op het slachten volgens religieuze riten (artikel 3)

¹ De Islamitisch-religieuze slacht wordt aangeduid als 'dhabaha'

² De Joods-religieuze slacht wordt aangeduid als 'sjechieta'

³ https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_NLD.pdf

⁴ Europese Verordening (EG) Nr. 1099/2009 – <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009R1099&from=NL>

⁵ Verordening (EG) Nr. 1099/2009, artikel 4 lid 1

⁶ Besluit houders van dieren – <https://wetten.overheid.nl/BWBR0035217/2018-07-01>

⁷ Wet dieren – <https://wetten.overheid.nl/BWBR0030250/2021-02-17>

⁸ Regeling houders van dieren – <https://wetten.overheid.nl/BWBR0035248/2021-04-01>

- verder onderzoek wat uitgevoerd wordt door een aan te stellen wetenschappelijke adviescommissie (artikel 4)
- toezicht op onbedwelmd slachten (artikel 5);
- hoe er moet worden omgegaan met geschillen tussen convenantspartijen (artikel 6)
- de evaluatie (artikel 7)
- de inwerkingtreding, opzegging, wijzigingen, afwijking, beëindiging en publicatie van het convenant (artikel 8, 9 en 10)

Daarnaast zijn in het Addendum (5 juli 2017) op het Convenant aanvullende afspraken gemaakt:

- over welke reflexen dienen te worden gecontroleerd om verlies van bewusteloosheid vast te stellen,
- over de adviezen van de wetenschappelijke adviescommissie naar aanleiding van de onderzoeksvragen uit het Convenant (artikel 9 lid 4),
- over een nader uit te werken stelsel waarmee wordt geborgd dat jaarlijks niet meer dieren onbedwelmd worden geslacht dan strikt noodzakelijk om aan de Nederlandse behoefte te voldoen.

De afspraken in het convenant zijn vanaf 1 januari 2018 in werking getreden in de praktijk. Om toe te zien op de praktijkuitvoering van de normen ter verbetering van het dierenwelzijn is de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) aangewezen als toezichthouder. Op de normen rond het doden van het dier tijdens de onbedwelmd slacht wordt permanent toezicht gehouden door de NVWA, waarbij de toezichthouder rechtstreeks zicht heeft op het dodingsproces. Dit toezicht komt boven op het reguliere toezicht van de NVWA.

Methoden

Deze evaluatie richt zich op doeltreffendheid (effectiviteit, worden de afspraken in de praktijk nageleefd) en doelmatigheid (efficiëntie, met name de kosten ten gevolge van het Convenant). In deze evaluatie wordt gebruik gemaakt van verschillende bronnen:

- Openbaar beschikbare documenten
- Interne documenten van verschillende convenantspartijen, de toezichthouder en de wetenschappelijke adviescommissie (WAC)
- Gesprekken met de verschillende convenantspartijen, WAC de toezichthouder en slachthuizen/slachters
- Praktijkbezoeken aan slachthuizen waar onbedwelmd geslacht wordt (zowel koosjer slacht als halal slacht)

Doeltreffendheid – normen rond het dodingsproces

De normen rond het dodingsproces (artikel 2 van het Convenant en de technische verfijningen zoals overeengekomen in het Addendum) worden gestructureerd geëvalueerd op doeltreffendheid door te bepalen of de norm wordt nageleefd in de praktijk aan de hand van de volgende vragen:

- a) Is de norm vertaald naar wet- en regelgeving?
- b) Is de norm vertaald naar de standaardwerkwijzen van de slachterijen?
- c) Wordt in de praktijk toegezien op naleving van de norm?
- d) Wordt de norm in de praktijk nageleefd?

Naleving van de norm wordt kwantitatief vastgesteld op basis van het interne registratiesysteem van de NVWA waarin bevindingen (overtredingen) die worden gedaan tijdens het permanent toezicht

worden geregistreerd. Hierbij wordt opgemerkt dat in dit systeem een specifieke lijst met toetsingsaspecten ten aanzien van onbedwelmd slachten pas bij wordt gehouden sinds april 2018, volgend op de nieuwe regels, waardoor registratie voorafgaand aan die periode niet vergelijkbaar is. Voor die tijd controleerde de NVWA natuurlijk wel op dierenwelzijn, maar was dit niet volgens exact dezelfde normen en dezelfde structuur zoals nu (via permanent toezicht). In het registratiesysteem worden afwijkingen van een of omissies vastgelegd. Niet elk geconstateerd feit is zo ernstig dat dit tot een rapport van bevindingen (RVB) hoeft te leiden. In het geval van een afwijking voorziet het interventiebeleid bijvoorbeeld ook in 'opmerkingen', 'corrigerende maatregelen' en 'schriftelijk waarschuwingen'. Het interne registratiesysteem hoeft niet 1 op 1 overeen te komen met het daadwerkelijk aantal opgestelde RVB's, maar geeft een goed beeld van de ordegrrootte van het aantal bevindingen, corrigerende maatregelen en opgestelde RVB's. De beoordeling van de naleving, goed of niet goed, wordt in deze evaluatie gedaan op basis van het oordeel van de toezichthouder.

Om te bepalen of het convenant in de praktijk tot een verbetering van het dierenwelzijn heeft geleid wordt de situatie vandaag de dag vergeleken met de situatie in 2014. In 2014 is een nul-meting uitgevoerd waarbij dezelfde parameters zijn gebruikt als de parameters waar (niet toevallig) nu de normen op zijn gebaseerd. Hoewel vaststelling van de situatie tijdens de nul-meting (door middel van veldwerk van specifieke teams) niet gelijk is aan vaststelling van de situatie vandaag de dag (op basis van informatie vanuit de toezichthouder), kan er desondanks wel de vergelijking tussen beide gemaakt worden omdat er dezelfde parameters zijn gebruikt.

Doeltreffendheid – andere afspraken

De andere afspraken (artikel 3 en verder) zijn over het algemeen meer procesgericht (randvoorwaarden) of zijn afspraken ten aanzien van nog uit te voeren activiteiten door een of meerdere convenantpartijen. Deze artikelen worden geëvalueerd op doeltreffendheid door te toetsen of de daarin vastgelegde afspraken zijn nageleefd in de praktijk.

Het is van belang het doel van het Convenant in ogenschouw te nemen, 'de ratio'. Het kan zijn dat het Convenant niet naar 'de letter' wordt nageleefd, maar dat hier een goede reden voor is. Afwijken van 'de letter' (wat er letterlijk staat) kan ervoor zorgen dat 'de ratio' (wat het doel is) van het Convenant beter kan worden opgevolgd, en dat er dus sprake is van een positievere uitkomst in de praktijk. De te verbinden conclusie aan een dergelijke constatering is dat het Convenant in lijn moet worden gebracht met die (betere) praktijk.

Doelmatigheid

De doelmatigheid van het convenant wordt bepaald door in te gaan op de kosten van specifieke onderdelen van het convenant.

Conclusies

De normen rond het dodingsproces die dienen ter verbetering van het dierenwelzijn worden goed nageleefd wat heeft geleid tot een verbetering van het dierenwelzijn in de praktijk. Een van de belangrijkste normen ter verbetering van het dierenwelzijn is dat dieren na maximaal 40 seconden na het aanbrenge van de halssnede buiten bewustzijn moeten zijn. Hiertoe moeten vlak voor de maximale bewustzijnsperiode de bewustzijnsindicator(en) negatief worden beoordeeld (corneareflex en/of ooglidreflex). Indien deze positief worden beoordeeld dient het dier alsnog te worden nabedwelmd zodat het dier conform het Convenant buiten bewustzijn is op 40 seconden na het aanbrenge van de halssnede. In deze evaluatie blijkt dat de NVWA te allen tijde (permanent) toezicht houdt op de onbedwelmdde slacht en dat de '40 seconden regel' goed wordt nageleefd en er zelden een aanwijzing tot nabedwelming hoeft te worden gegeven door de NVWA. Ook de andere normen

(ten aanzien van de halssnede, het gebruikte mes, geschiktheid van het dier en de uitvoering van fixatie, het gebruikte fixatieapparaat, en de technische verfijningen) worden goed nageleefd. Het aantal bevindingen geregistreerd door de toezichthouder ten aanzien van deze normen is van de orde grootte 0.1% van het aantal onbedwelmd aangesneden dieren. Dit betekent dat een verbetering van het dierenwelzijn is gerealiseerd ten opzichte van de uitgevoerde nul-meting in 2014. Dit strookt met het beeld opgehaald bij de convenantspartijen en de toezichthouder die allen een grote verbetering zien ten opzichte van de situatie voor het Convenant (hoofdstuk 2).

De normen die niet direct te maken hebben met het doden van het dier bij het onbedwelmd slachten worden over het algemeen goed in de praktijk gebracht. Het blijkt dat processen die los staan van het doden van het dier niet altijd naar 'de letter' van het Convenant in de praktijk worden gebracht, maar doorgaans wel naar 'de ratio'. Er worden dan ook aanbevelingen gedaan om het Convenant in lijn te brengen met de praktijk.

In het kader van doelmatigheid zijn de kosten van het Convenant bekeken. De grootste kosten van het Convenant zijn die van het permanent toezicht op de onbedwelmdde slacht. Omdat dit toezicht retribueerbaar is dragen de slachthuizen deze kosten, die voor een slachthuis significant zijn. Echter, het CMO en het NIK geven aan dat hun achterban bereid is meer te betalen voor halal en koosjer vlees dan voor niet-halal en niet-koosjer vlees. Hierdoor kan (een deel van) de kosten ten gevolge van het permanent toezicht worden doorberekend aan de consument. Daarnaast is in het Convenant in de mogelijkheid voorzien om de toezicht frequentie te reduceren als een kwaliteitssysteem wordt geïntroduceerd ter vervanging van het permanent toezicht. Gezien de kosten van het permanent toezicht (deels) zijn door te berekenen aan de consument en het Convenant de mogelijkheid biedt om het toezicht in frequentie terug te brengen door introductie van een kwaliteitssysteem, worden deze kosten als doelmatig gezien (hoofdstuk 3).

Aanbevelingen

De aanbeveling is om het Convenant in stand te houden aangezien het Convenant leidt tot een verbetering van het dierenwelzijn en het volgens het NIK en het CMO voldoende ruimte biedt ten aanzien van de vrijheid van godsdienst en het recht om de daarmee gepaard gaande geboden en voorschriften te onderhouden. Daarnaast zijn enkele aanbevelingen gedaan ter verbetering van het Convenant (in lijn brengen van 'de letter' met 'de ratio') of het in de praktijk brengen van de afspraken in het Convenant (hoofdstuk 4):

- Herformuleer de afmeting van het mes
- Overweeg de borging van de fixatiemethode in regelgeving
- Harmoniseer de voorwaarde voor het scheren van de hals
- Spreek onderlinge verwachtingen rond de implementatie van en het toezicht op de technische verfijningen expliciet uit
- Borg de voordracht en aanwijzing van slachthuizen en slachters
- Verbeter de controleerbaarheid van diploma's en maak het mogelijk certificering van slachters te schorsen of in te trekken
- Overweeg uitbreiding van het onderzoeksgebied van de WAC
- Bepaal wie de bijeenkomsten van de WAC voorziet
- Heroverweeg de afspraken rond evaluatie van het Convenant
- Neem een bepaling op in het Convenant die de procedure voor afwijking van het Convenant beschrijft

Inhoudsopgave

Managementsamenvatting.....	3
Achtergrond.....	3
Methode.....	4
Conclusies.....	5
Aanbevelingen.....	6
1. Introductie.....	8
1.1. Achtergrond.....	8
1.2. Het Convenant en Addendum in meer detail.....	11
1.3. Toezicht.....	12
1.4. Evaluatie aanpak en methode.....	13
2. Evaluatie van afspraken over normen ter verbetering van het dierenwelzijn rond het doden ...	16
2.1. Bewusteloosheid.....	16
2.2. Halssnede.....	18
2.3. Mes.....	19
2.4. Geschiktheid van het dier.....	19
2.5. Duur en methode van fixatie van het dier.....	20
2.6. Technische verfijningen.....	22
3. Evaluatie van afspraken niet direct gerelateerd aan het doden.....	25
3.1. Registratie van slachthuizen.....	25
3.2. Aanwijzing van slachthuizen en slachters die onbedwelmd mogen slachten.....	25
3.3. Opleiding.....	26
3.4. Wetenschappelijke adviescommissie voor onbedwelmd slachten volgens religieuze riten	27
3.5. Toezicht.....	29
3.6. Geschillen.....	31
3.7. Evaluatie.....	31
3.8. Inwerkingtreding, publicatie, opzegging, wijziging, afwijking en beëindiging.....	32
3.9. Behoeftetestel.....	33
4. Conclusies en aanbevelingen.....	34
I. Bijlage – Convenant.....	37
II. Bijlage – Addendum.....	44

1. Introductie

1.1. Achtergrond

Wet- en regelgeving wordt opgesteld om verschillende (maatschappelijke) belangen te borgen. Twee van deze belangen zijn (1) de vrijheid van godsdienst en (2) dierenwelzijn. Deze twee belangen kunnen conflicteren wanneer het aankomt op het slachten van dieren volgens religieuze riten. In Nederland betreft dit specifiek de Islamitische 'halal slacht'⁹ en de Joodse 'koosjer slacht'¹⁰.

Halal

Halal is de islamitische term waarmee wordt aangeduid wat is toegestaan voor moslims. Halal heeft betrekking op alle gedragingen van moslims, waaronder ook het voedsel dat mag worden gegeten. Halalvlees (dus dat wat is toegestaan voor moslims om te eten), is vlees van toegestane (reine) dieren die vervolgens volgens de islamitische voorschriften geslacht zijn. In Nederland wordt geen eenduidige definitie van Halal gehanteerd. Zo worden bij het onbedwelmd slachten ten behoeve van halalvlees, afhankelijk van de slachterij en de klant, verschillende vormen van nabeledwelling (bedwelmen van het dier nadat de halssnede gezet is) toegepast:

- of standaard binnen de maximale wettelijke periode van bewustzijn¹¹ (maximaal 40 seconden na het zetten van de halssnede),
- of uitsluitend wanneer bij het dier de bewustzijnsindicatoren positief worden beoordeeld vlak voor de maximale wettelijke periode van bewustzijn, waarna het dier alsnog buiten bewustzijn wordt gebracht door nabeledwelling binnen de maximale wettelijke periode.

Koosjer

Het jodendom kent voorschriften ten aanzien van welk voedsel is toegestaan. Voedsel wat voldoet aan de joodse spijswetten (Kasjroet) wordt in het Nederlands koosjer genoemd. Om aan de joodse spijswetten te voldoen, moeten dieren volgens Joods-religieuze riten geslacht worden (Sjechieta). Hierbij is bedwelling van het dier niet toegestaan¹². Als het dier toch wordt (na)bedwelmd wordt het vlees van dat dier niet als koosjer beschouwd. Echter, als bij het dier de bewustzijnsindicatoren vlak voor de maximale wettelijke periode positief worden beoordeeld, vindt wel nabeledwelling plaats. In dat geval wordt het vlees van dat dier, ondanks het toepassen van de nabeledwelling, niet afgekeurd als koosjer wegens de nabeledwelling.

Het recht op de vrijheid van godsdienst en het recht om de daarmee gepaard gaande geboden en voorschriften te onderhouden is onder meer vastgelegd in artikel 9 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM)¹³:

“Artikel 9 Vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst

1. *Een ieder heeft recht op vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst; dit recht omvat tevens de vrijheid om van godsdienst of overtuiging te veranderen, alsmede de vrijheid hetzij alleen, hetzij met anderen, zowel in het openbaar als privé zijn godsdienst te belijden of overtuiging*

⁹ De Islamitisch-religieuze slacht wordt aangeduid als 'dhabiha'

¹⁰ De Joods-religieuze slacht wordt aangeduid als 'sjechieta'

¹¹ In het Convenant is vastgelegd dat de maximaal toegestane duur tussen de halssnede en negatief beoordelen van de bewustzijnsindicatoren, het cornea- of ooglidreflex, maximaal 40 seconden bedraagt.

¹² Factsheet Joods-religieuze slachten, Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap (2011), zowel bedwelling vooraf als nabeledwelling is niet toegestaan.

¹³ https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_NLD.pdf

tot uitdrukking te brengen in erediensten, in onderricht, in praktische toepassing ervan en in het onderhouden van geboden en voorschriften.

2. *De vrijheid zijn godsdienst te belijden of overtuiging tot uiting te brengen kan aan geen andere beperkingen worden onderworpen dan die die bij de wet zijn voorzien en in een democratische samenleving noodzakelijk zijn in het belang van de openbare veiligheid, voor de bescherming van de openbare orde, gezondheid of goede zeden of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen.”*

Het andere maatschappelijk belang in deze evaluatie is het dierenwelzijn. De bescherming van dieren bij het slachten of doden is geregeld via de Europese Verordening (EG) Nr. 1099/2009¹⁴, onderdeel hiervan is dat dieren uitsluitend worden gedood nadat zij zijn bedwelmd (artikel 4 lid 1). De overweging hiervoor is in essentie¹⁵:

“(2) [...] Bedrijfsexploitanten of bij het doden van dieren betrokken personen dienen de nodige maatregelen te nemen om pijn te vermijden en angst en spanning en lijden tijdens het slacht- of dodingsproces zoveel mogelijk te beperken, waarbij zij moeten uitgaan van de beste praktijken op dit gebied en de methoden die krachtens deze verordening zijn toegestaan. [...]”

In de verordening wordt een uitzondering gemaakt in het geval dat dieren worden geslacht volgens speciale methoden die vereist zijn voor religieuze riten. De voorschriften van artikel 4 lid 1 zijn dan niet van toepassing, mits het slachten plaatsvindt in een slachthuis. Een toelichting op deze uitzondering is te vinden in de overweging onderdeel (18) van de verordening waarin ook wordt verwezen naar de voorgaande richtlijn:

“(18) In Richtlijn 93/119/EG is een uitzondering toegestaan voor het bedwelmen bij religieuze slachtingen die in slachthuizen plaatsvinden. Aangezien de communautaire voorschriften die van toepassing zijn op religieus slachten, afhankelijk van de nationale contexten verschillend zijn omgezet en gezien het feit dat in de nationale regels rekening wordt gehouden met dimensies die verder gaan dan het doel van deze verordening, is het van belang dat de uitzondering op het bedwelmen voorafgaand aan het slachten gehandhaafd blijft; hierbij behouden de lidstaten echter een bepaalde mate van subsidiariteit. Deze verordening respecteert derhalve de vrijheid van godsdienst, evenals het recht voor iedereen om zijn godsdienst te belijden of overtuiging tot uitdrukking te brengen in erediensten, in onderricht, in de praktische toepassing ervan en in het onderhouden van geboden en voorschriften zoals verankerd in artikel 10 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie.”

Deze ‘overweging’ schetst daarmee de balans die dient te worden gevonden tussen enerzijds het recht voor iedereen om zijn godsdienst te belijden of overtuiging tot uitdrukking te brengen en anderzijds dierenwelzijn. Deze balans is door lidstaten zelf nader in te vullen.

In Nederland wordt deze balans vormgegeven door het ‘Convenant onbedwelmd slachten volgens religieuze riten’. Het Convenant is op 5 juni 2012 ondertekend door de vier convenantspartijen¹⁶:

- de Staatssecretaris van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I), handelend als bestuursorgaan en als vertegenwoordiger van de Staat der Nederlanden (dit is vandaag de dag de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, daarom is voor de leesbaarheid van dit document deze convenantspartij in dit document verder aangeduid als ‘de Minister’),
- Vereniging van Slachterijen en Vleesverwerkende bedrijven (VSV)

¹⁴ Europese Verordening (EG) Nr. 1099/2009 – <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009R1099&from=NL>

¹⁵ Europese Verordening (EG) Nr. 1099/2009 – <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009R1099&from=NL>

¹⁶ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2012-13162.html>

- Het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO)
- De Permanente Commissie tot de Algemene zaken van het Nederlands-Israëlitisch-Kerkgenootschap (NIK)

Op 5 juli 2017 is een Addendum bij het Convenant ondertekend. De Staatssecretaris van Economische Zaken handelde hierbij als bestuursorgaan en als vertegenwoordiger van de Staat der Nederlanden. Ten aanzien van het Convenant handelt vandaag de dag de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) als bestuursorgaan en als vertegenwoordiger van de Staat der Nederlanden. In dit rapport zal naar het Convenant met de aanpassingen en aanvulling uit het addendum worden verwezen als 'het Convenant' en 'het Addendum', respectievelijk.

In Nederland is de wetgeving voor onbedweld slachten (op basis van Europese Verordening (EG) Nr. 1099/2009) beschreven in het Besluit houders van dieren¹⁷ (gebaseerd op de Wet dieren¹⁸) en de Regeling houders van dieren¹⁹, waarbij de uitzondering op het bedwelmen van dieren in het geval dat dieren worden geslacht volgens speciale methoden die vereist zijn voor religieuze ritens zijn uitgewerkt volgens de afspraken in het Convenant. De Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) is de toezichthouder voor deze wet- en regelgeving.

In Nederland worden jaarlijks 60.000 tot 70.000 dieren onbedweld geslacht. Dit betreft alle vormen van onbedweldde slacht, van onbedweldde slacht in combinatie met directe nabedweling tot onbedweldde slacht met uitsluitend nabedweling als de bewustzijnsindicatoren positief worden beoordeeld vlak voor het verstrijken van de wettelijke maximale periode van 40 seconden na de halssnede. Om een beeld te geven van de omvang van onbedweldde slacht in Nederland is in Tabel 1 het aantal onbedweldde geslachte dieren en het totaal aantal geslachte dieren opgenomen.

Jaar	Aantallen geslachte dieren (x1000)			Onbedweldde geslachte dieren (x1000)		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Runderen	607,8	475,1	529,8*	10,8	6,5	**
Kalveren	1.629,8	1648,1	1558,7*	1,3	1,5	**
Schapen < 1 jaar	380,4	408,3	509,7*	47,2	55,7	**
Schapen > 1 jaar	138,9	158,2	175,6*	5,5	4,4	**
Geiten	171,4	173,5	200,9*	2,0	1,3	**
Totaal	2.928,3	2.863,2	2.974,7*	66,9	69,5	64,4

Tabel 1 Overzicht van het aantal in Nederland geslachte dieren en het aantal in Nederland onbedweldde geslachte dieren^{20,21,22,23}. * Voorlopige cijfers. ** Voor het jaar 2020 is betrouwbare data uitgesplitst naar diercategorie op het moment van schrijven niet beschikbaar.

Er wordt in verschillende statistieken ten aanzien van onbedweldde slacht geen uitsplitsing gemaakt tussen de halal slacht en koosjer slacht. Enkel specifiek voor het offerfeest worden enkele statistieken apart bijgehouden (bijvoorbeeld het aantal geslachte dieren en het aantal geconstateerde omissies. De reden hiervoor is dat tijdens het offerfeest ongeveer een derde tot de helft van alle jaarlijks onbedweldde geslachte dieren geslacht wordt, wat daarmee ook een piekmoment is voor zowel de slachthuizen als de toezichthouder, zie Tabel 2. Ook voeren verschillende slachthuizen de

¹⁷ Besluit houders van dieren – <https://wetten.overheid.nl/BWBR0035217/2018-07-01>

¹⁸ Wet dieren – <https://wetten.overheid.nl/BWBR0030250/2021-02-17>

¹⁹ Regeling houders van dieren – <https://wetten.overheid.nl/BWBR0035248/2021-04-01>

²⁰ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-31571-33.html>

²¹ CBS Statline - Vleesproductie; aantal slachtingen en geslacht gewicht per diersoort (geraadpleegd op 17 juni 2021)

²² <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-33835-158.html>

²³ Jaarverslag en slotwet Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en het Diergezondheidsfonds 2020 | Tweede Kamer der Staten-Generaal. <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2021Z10121&did=2021D22240>

(onbedwelmd) slacht alleen tijdens het offerfeest uit. De koosjer slacht kent geen specifiek piekmoment. Het merendeel van de onbedwelmd geslachte dieren is ten behoeve van halal vlees. Het aantal dieren dat onbedwelmd wordt geslacht ten behoeve van koosjer vlees is relatief klein ten opzichte van het totaal aantal onbedwelmd geslachte dieren (enkele procenten).

Jaar	Onbedwelmd geslachte dieren	Onbedwelmd geslachte dieren tijdens het offerfeest
2018	66.585 ²⁴	35.495 ²⁵
2019	69.526 ²⁶	33.292 ²⁷
2020	64.431 ²⁸	24.195 ²⁹

Tabel 2 Het aantal onbedwelmd geslachte dieren en het aantal onbedwelmd geslachte dieren tijdens het offerfeest.

1.2. Het Convenant en Addendum in meer detail

Op 5 juni 2012 is het Convenant overeengekomen tussen de convenantspartijen. Het doel van het Convenant is kortgezegd om *“verbeteringen door te voeren op het gebied van dierenwelzijn bij het slachtproces, waarbij moet worden uitgegaan van de optimale omstandigheden in relatie tot het welzijn van het dier, op zodanige wijze die verenigbaar is met de israëlitische of islamitische ritus”*. In het Convenant is het volgende overeengekomen³⁰ (zie Bijlage I voor het volledige Convenant):

- Afspraken over normen ter verbetering van het dierenwelzijn (artikel 2), namelijk over:
  - bewusteloosheid van het dier,
  - halssnede,
  - mes,
  - geschiktheid van een dier voor onbedwelmd slacht volgens religieuze ritens, en
  - duur en de methode van de fixatie van een dier.
- Afspraken over de opleiding voor personen in slachthuizen die handelingen verrichten die zien op het slachten volgens religieuze ritens (artikel 3).
- Afspraken over verder onderzoek wat uitgevoerd wordt door een aan te stellen wetenschappelijke adviescommissie (artikel 4).
- Afspraken over toezicht op onbedwelmd slachten (artikel 5).
- Afspraken hoe er moet worden omgegaan met geschillen tussen convenantspartijen (artikel 6)
- Afspraken ten aanzien van de evaluatie (artikel 7)
- Afspraken rond de inwerkingtreding, opzegging, wijzigingen, afwijking, beëindiging en publicatie van het convenant (artikel 8, 9 en 10)

Naar aanleiding van het uitgebrachte advies door de wetenschappelijke adviescommissie (de gevraagde adviezen zoals vastgelegd in het convenant in artikel 4, lid 9) hebben convenantspartijen overlegd wat dit advies betekent voor de oorspronkelijk in het Convenant gemaakte afspraken. Uit dit overleg is geconcludeerd dat enkele in het Convenant opgenomen afspraken aanpassing behoeven.

²⁴ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-31571-33.html>

²⁵ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-33835-173.html>

²⁶ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-33835-158.html>

²⁷ Lijst van vragen en antwoorden over het Jaarplan voor 2020 van de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit. <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2020Z07880&did=2020D16832>

²⁸ Jaarverslag en slotwet Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en het Diergezondheidsfonds 2020 | Tweede Kamer der Staten-Generaal. <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2021Z10121&did=2021D22240>

²⁹ Jaarverslag en slotwet Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en het Diergezondheidsfonds 2020 | Tweede Kamer der Staten-Generaal. <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2021Z10121&did=2021D22240>

³⁰ In artikel 1 van het convenant zijn de gehanteerde definities gedefinieerd.

Deze aanpassingen zijn vastgelegd in het Addendum (5 juli 2017). In het Addendum is onder andere het volgende overeengekomen (zie bijlage II voor het volledige Addendum):

- aangepaste afspraken over bewusteloosheid (welke reflexen dienen te worden gecontroleerd om verlies van bewusteloosheid vast te stellen),
- aangepaste afspraken die voortkomen uit de adviezen van de wetenschappelijke adviescommissie naar aanleiding van de onderzoeksvragen uit het Convenant (artikel 9 lid 4),
- en afspraken over een nader uit te werken stelsel waarmee wordt geborgd dat jaarlijks niet meer dieren onbedwelmd worden geslacht dan strikt noodzakelijk om aan de Nederlandse behoefte te voldoen.

Vanaf 1 januari 2018 gelden in Nederland de nieuwe wettelijke regels voor onbedwelmd slacht die volgen uit de afspraken uit het Convenant en het daaropvolgend Addendum.^{31,32} In artikel 7 van het Convenant is overeengekomen dat de uitvoering en werking van het Convenant elke drie jaar geëvalueerd zal worden. Omdat dit jaar (2021) de regels op basis van het Convenant en het Addendum drie jaar in werking zijn, wordt de werking van het Convenant geëvalueerd. Dit rapport is het resultaat van die evaluatie.

1.3. Toezicht

In Nederland heeft de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) de taak om toezicht te houden op het dierenwelzijn in slachthuizen³³ en specifiek ook op de aanvullende eisen rond de onbedwelmd slacht die zijn vastgelegd in het Convenant. Bij bedwelmd slacht houdt de NVWA toezicht op het dierenwelzijn op slachthuizen. Dit toezicht wordt risicogericht uitgevoerd. De intensiteit van toezicht is onder andere afhankelijk van de slachtsnelheid (aantal slachtdieren per uur), het totaal aantal slachtdieren dat in een week wordt geslacht en de diersoort³⁴. Bij een hoge slachtsnelheid en hoge slachtaantallen houdt de NVWA permanent toezicht, en is dus permanent aanwezig in het slachthuis. Bij lagere aantallen houdt de NVWA wekelijks of maandelijks toezicht, en is hierbij dus niet permanent aanwezig in het slachthuis om toezicht te houden. Het reguliere toezicht op dierenwelzijn in het slachthuis gebeurt steekproefsgewijs op de verschillende processtappen van het aanvoeren tot het verbloeden van de slachtdieren. Rond het bedwelmen en doden wordt in alle hoefdierslachthuizen 4 tot 12 keer per jaar een tactische controle uitgevoerd op het bedwelmen en doden van gemiddeld een half uur. Daarnaast wordt 1 keer per 2 jaar een 'systeeminspectie doden' uitgevoerd van 4 tot 8 uur waarbij onder andere de bedwelmingapparatuur en het fixatieapparaat wordt gecontroleerd. In slachthuizen met permanent regulier toezicht wordt daarnaast 1 tot 3 x ongeveer 10 minuten per shift een operationele controle uitgevoerd op het bedwelmen en doden³⁵. In het Convenant is vastgelegd dat de NVWA bij onbedwelmd slacht permanent toezicht houdt rond het doden. Het permanent toezicht op onbedwelmd slacht is additioneel en komt dus naast het reguliere toezicht. Bij het permanent toezicht op onbedwelmd slacht staat de toezichthouder in de directe nabijheid van het dodingsproces, zodat er rechtstreeks zicht is op het dodingsproces.

Slachthuizen zijn verplicht om standaardwerkwijzen op te stellen waarin zij vastleggen hoe zij het volledige slachtproces uitvoeren. De NVWA ziet erop toe of in de praktijk de standaardwerkwijzen

---

³¹ Staatsblad 2017, 326

³² Staatsblad 2017, 362

³³ <https://www.nvwa.nl/over-de-nvwa/hoe-de-nvwa-werkt/werkzaamheden-van-de-nvwa-in-vogelvlucht>

³⁴ <https://www.nvwa.nl/documenten/export/veterinair/ks-documenten/werkvoorschriften-veterinair-algemeen/grenzen-permanent-toezicht-slachthuizen>

³⁵ Toezicht op welzijn van hoefdieren en gekweekt wild in slachthuizen (WLZVL-017)

worden gevolgd en of dit conform de vigerende wet- en regelgeving is. Het toezicht door de NVWA borgt dus zowel praktijkuitvoering als vastlegging van de handelswijze in de standaardwerkwijzen.

In het geval van overtredingen rond het doden van gehouden dieren heeft de toezichthouder verschillende interventies tot zijn beschikking³⁶. De toe te passen interventie is afhankelijk van de ernst van de overtreding. Mogelijkheden zijn een sanctionerende interventie, waarbij overtredingen doorgaans bestuurlijk beboet worden, en/of een corrigerende interventie, waarbij het onderscheid wordt gemaakt tussen een specifieke of een generieke corrigerende interventie. Bij een specifieke interventie wordt ingegrepen in het productieproces, zoals bijvoorbeeld het stopzetten of vertragen van het productieproces, verbieden of verplichten bepaalde activiteiten te verrichten in het dodingsproces of de manier waarop ze worden verricht, of het verplichten de standaardwerkwijzen aan te passen. Bij een generieke corrigerende interventie kan bijvoorbeeld de erkenning van een erkend bedrijf worden geschorst of worden ingetrokken. Dit betekent dat niet voor alle overtredingen een rapport van bevindingen wordt opgemaakt (RvB).

Het offerfeest zorgt niet alleen voor een piekmoment bij slachthuizen, maar ook voor een piekmoment bij de toezichthouder aangezien zij permanent toezicht dient te houden op de onbedwelmde slacht. Om het offerfeest in goede banen te leiden neemt de NVWA proactief contact op met slachthuizen die deelnemen aan het offerfeest en voert zij systeeminspecties uit bij met name slachthuizen die niet gedurende het hele jaar slachten. Daarnaast houdt de NVWA regulier toezicht en permanent toezicht op de onbedwelmde slacht conform het Convenant. Ook kan de NVWA aanvullende afspraken maken met de deelnemers, bijvoorbeeld dat dieren met een geschoren hals aangeleverd dienen te worden. Het uitgangspunt hierbij is dat dit de werkbaarheid bevordert voor zowel de toezichthouder als de deelnemers aan het offerfeest.

1.4. Evaluatie aanpak en methode

In dit rapport wordt de evaluatie van het Convenant en het Addendum gepresenteerd aan de hand van de structuur van het Convenant. Dit betekent dat eerst de evaluatie van de normen worden gepresenteerd (Convenant artikel 2), waarna vervolgens de artikelen worden geëvalueerd die niet direct gerelateerd zijn aan de uitvoering van het onbedweldmd doden (artikel 3 en verder). Deze evaluatie is gebaseerd op (niet limitatief):

- Openbaar beschikbare documenten – kamerstukken van zowel eerste als tweede kamer, Nederlandse en Europese wetteksten en verdragen, publiek beschikbare documenten van de toezichthouder zoals werkvoorschriften en nieuwsberichten, en data beschikbaar via het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).
- Interne documenten van verschillende convenantpartijen, de toezichthouder, de wetenschappelijke adviescommissie (WAC) – gespreksverslagen van bijeenkomsten, eerdere schriftelijke communicatie (brieven), werkdocumenten, interne monitoringsdocumenten en interne evaluaties van convenantpartijen
- Gesprekken met de verschillende convenantpartijen, WAC de toezichthouder en slachthuizen/slachters – twee gesprekken met iedere convenantpartij; tijdens het begin van deze evaluatie en later in de evaluatie ter validatie en verfijning van de bevindingen. Meerdere gesprekken met de toezichthouder, zowel met de dossierhouders, als met twee coördinatoren en vier toezichthouders tijdens hun dagelijkse praktijk en een gesprek met de WAC.

---

³⁶ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2019-59476.html>

- Praktijkbezoeken aan slachthuizen – twee bezoeken aan slachthuizen ten behoeve van het bijwonen van zowel de koosjer als de halal slacht en ten behoeve van gesprekken met mensen uit de praktijk: zowel een eigenaar, Animal welfare officer en slachter (die het dodingsproces uitvoert).

Hierbij wordt opgemerkt dat het bezoek aan de slachthuizen en de gesprekken met de verschillende toezichthouders uit de dagelijkse praktijk niet bedoeld zijn om op zichzelf tot statistisch sluitende data te komen. Deze praktijkbezoeken zijn bedoeld als validatie van de resultaten die voortvloeien uit de documentstudie, gesprekken met de convenantspartijen en de toezichthouder.

Aanpak ten aanzien van de doeltreffendheid in de praktijk

De overeengekomen normen (artikel 2 en de technische verfijningen) worden gestructureerd geëvalueerd op doeltreffendheid door te bepalen of de norm wordt nageleefd in de praktijk aan de hand van de volgende vragen:

- a) Is de norm vertaald naar wet- en regelgeving?
- b) Is de norm vertaald naar de standaardwerkwijzen van de slachterijen?
- c) Wordt in de praktijk toegezien op naleving van de norm?
- d) Wordt de norm in de praktijk nageleefd?

Naleving van de norm (d) wordt in deze evaluatie vastgesteld op basis van informatie vanuit de toezichthouder en validerende gesprekken met de toezichthouders uit de praktijk en de slachthuisbezoeken. De naleving wordt in deze evaluatie gecontroleerd via het toezicht, dus het is van belang dat er wordt toegezien op de norm (c). Een vereiste hiervoor is dat de norm is vastgelegd in de standaardwerkwijzen (b) en in wet- en regelgeving (a) zodat er een juridische basis is voor het toezicht. Indien deze vier vragen allen positief beantwoord worden, betekent dit dat de opgestelde norm succesvol in de praktijk is gebracht.

Binnen deze evaluatie is voldoende of onvoldoende naleving opzettelijk niet gekwantificeerd. Zo is bijvoorbeeld een vergelijking met de bedwelmde slachtpraktijk niet te maken aangezien daar geen permanent toezicht op het dodingsproces plaatsvindt, en ook vergelijkingen met het buitenland gaan niet op aangezien daar door culturele verschillen en standaarden ten aanzien van zowel toezicht als onbedwelmde slacht sterk kunnen verschillen met Nederland. Het oordeel 'goede' naleving wordt in deze evaluatie daarom overgelaten aan de toezichthouder. De NVWA is als geen ander geëquipeerd om dit te beoordelen. Om een cijfermatige uitdrukking te geven aan deze naleving is waar mogelijk het aantal vastgestelde omissies (overtredingen) opgenomen om een beeld te geven in hoeveel van de gevallen het dodingsproces niet goed verloopt. Hierbij wordt benadrukt dat de NVWA permanent toezicht houdt op het dodingsproces in het geval van onbedwelmde slacht, en dat dit dus kan worden beschouwd als een 100% controle en niet vergelijkbaar is met het meeste andere toezicht, waarbij meestal (risicogericht) steekproefsgewijs wordt gewerkt.

In 2014 is een nul-meting uitgevoerd³⁷ waarbij reeds is gekeken naar verschillende aspecten die terugkomen in de normen in artikel 2 van het Convenant, zoals bijvoorbeeld het moment van het verliezen van bewustzijn na het aanbrengen van de halssnede. Waar mogelijk wordt de impact van het Convenant in de praktijk (die te verwachten is als normen goed worden nageleefd), vergeleken met de situatie zoals geconstateerd tijdens de nul-meting. Hieruit blijkt vervolgens of er sprake is van een verbetering van het dierenwelzijn ten opzichte van de nul-meting of niet. Daarbij wordt opgemerkt dat de methode gehanteerd tijdens de nul-meting niet een op een te vergelijken is met

---

³⁷ Vaststellen nul-situatie onverdoofd slachten van runderen en kleine herkauwers in Nederland in 2014 – Wageningen UR Livestock Research in samenwerking met de NVWA

het toezicht vandaag de dag door de toezichhouders; de nul-meting is immers uitgevoerd door specifieke teams in het veld en niet via het permanent toezicht zoals dat nu gebeurt. Ondanks dit verschil komen de getoetste parameters tijdens de nul-meting en het permanente toezicht vandaag de dag voldoende overeen om de vergelijking te kunnen maken.

De andere artikelen (artikel 3 en verder) zijn over het algemeen meer procesgericht (randvoorwaarden) of zijn afspraken ten aanzien van nog uit te voeren activiteiten door een of meerdere convenantpartijen. Deze artikelen worden geëvalueerd op doeltreffendheid door te toetsen of de daarin vastgelegde afspraken zijn nageleefd in de praktijk.

Het is van belang het doel van het Convenant in ogenschouw te nemen, 'de ratio'. Het kan zijn dat het Convenant niet naar 'de letter' wordt nageleefd, maar dat hier een goede reden voor is. Afwijken van 'de letter' kan ervoor zorgen dat 'de ratio' van het Convenant beter kan worden opgevolgd, en dat er dus sprake is van een positievere uitkomst op de praktijk. De te verbinden conclusie aan een dergelijke constatering is dat het Convenant in lijn moet worden gebracht met die (betere) praktijk.

Aanpak ten aanzien van de doelmatigheid van het Convenant in de praktijk

In dit rapport wordt ingegaan op de doelmatigheid van individuele onderdelen van het Convenant, er zal niet worden geoordeeld over de doelmatigheid van het Convenant als geheel. De doelmatigheid van specifieke onderdelen (de kosten van permanent toezicht en de kosten van de WAC) wordt geëvalueerd door de kosten die voortvloeien uit deze onderdelen te evalueren en door eventuele knelpunten te identificeren; een onderdeel dat leidt tot knelpunten in de praktijk kan immers niet als volledig doelmatig worden bestempeld.

Zowel de doelmatigheid als de doeltreffendheid van het Convenant zullen langs de structuur van het Convenant worden gepresenteerd. Hierbij wordt opgemerkt dat in het geval convenantpartijen van inzicht of mening verschillen de verschillende meningen of inzichten, conform het Convenant, als zodanig worden gerapporteerd.

2. Evaluatie van afspraken over normen ter verbetering van het dierenwelzijn rond het doden

Het betreft hier de normen rond het doden van het dier zoals vastgelegd in artikel 2 van het Convenant en in Artikel 1 en 2 van het Addendum.

2.1. Bewusteloosheid

Het Convenant, aangepast en aangevuld door het addendum, stelt dat binnen een periode van 40 seconden vanaf het moment van het aanbrengen van de halssnede het dier wordt bedwelmd door middel van een extra ingreep. Een bedwelming kan achterwege blijven indien binnen de hiervoor bedoelde periode van 40 seconden door de slachter ten minste een van de volgende bewustzijnsindicatoren (hierna indicatoren) als negatief wordt beoordeeld:

- de geïnduceerde ooglidreflex, of
- de corneareflex.

Vastlegging in wet- en regelgeving

De norm ten aanzien van bewusteloosheid is vastgelegd in Besluit houders van dieren, Artikel 5.9a.

Vastlegging in standaardwerkwijzen

De toezichthouder controleert of dit is vastgelegd in de standaardwerkwijzen van de slachterij³⁸; een voorwaarde om onbedwelmd te kunnen slachten. De NVWA geeft aan dat alle slachterijen die onbedwelmd slachten hebben vastgelegd dat er wordt nabedwelmd binnen een periode van 40 seconden na het aanbrengen van de halssnede als op dat moment geen van de indicatoren als negatief wordt beoordeeld. Ook hebben verschillende slachterijen opgenomen dat zij, afhankelijk van de klant en het door de klant gewenste slachtproces, standaard binnen 40 seconden nabedwelmen (al dan niet direct na het aanbrengen van de halssnede), onafhankelijk van de beoordeling van de indicatoren, waardoor deze norm door deze slachterijen altijd gehaald wordt.

Toezicht

De toezichthouder houdt permanent toezicht op deze norm. De toezichthouder geeft aan dat het toezicht op deze norm in de praktijk werkbaar is. De toezichthouder test steekproefsgewijs of de slachter deze test goed heeft uitgevoerd door bij sommige dieren zelf de reflextest uit te voeren. Vanuit het standpunt dat de toezichthouder controleert of de praktijk overeenkomt met de standaardwerkwijzen en voldoet aan vigerende wet- en regelgeving wil de toezichthouder geen vast onderdeel zijn van het slachtproces van het slachthuis. Daarom test de toezichthouder niet ieder dier.

Naleving

De NVWA registreert bevindingen rond de (na)bedwelming bij onbedwelmd slacht in hun interne registratiesysteem³⁹. Hieruit blijkt dat ten aanzien van de (na)bedwelming rond onbedwelmd slacht er een beperkt aantal bevindingen wordt geconstateerd ten opzichte van het totaal aantal onbedwelmd geslachte dieren. Aangezien hier permanent toezicht op wordt gehouden is de naleving goed (het aantal bevindingen uitgedrukt in een percentage ten opzichte van het totaal aantal

³⁸ WLZVL-017 – Bijlage 2 (Runderen: punt 23, Schapen en Geiten: punt 23)

³⁹ Hierbij wordt opgemerkt dat in dit systeem een specifieke lijst met toetsingsaspecten ten aanzien van onbedwelmd slachten pas bij wordt gehouden sinds april 2018, volgend op de nieuwe regels, waardoor registratie voorafgaand aan die periode niet vergelijkbaar is. Het interne registratiesysteem hoeft niet 1 op 1 overeen te komen met het daadwerkelijk aantal opgestelde RVB's, maar geeft een goed beeld van de ordegrrootte van het aantal bevindingen, corrigerende maatregelen en opgestelde RVB's.

onbedwelmd geslachte dieren is kleiner dan 0,1 %). Convenantspartijen, slachters, en toezichthouders geven aan dat aanwijzingen tot nabeledwelling zeldzaam zijn en dat deze norm in de praktijk netjes wordt uitgevoerd.

Toetsingsaspect	Bevinding	2018		2019		2020	
		Onbedwelmd	Offerfeest	Onbedwelmd	Offerfeest	Onbedwelmd	Offerfeest
Wordt de (na)bedwelling correct toegepast tijdens de inspectie? ⁴⁰	Voldoet niet	51	7	36	3	32	2
Er is een corrigerende maatregel genomen	Ja	38	6	23	2	22	2
Er is een rapport van bevindingen opgesteld	Ja	3	1	0	1	1	0

Tabel 3: Overzicht van het aantal bevindingen, genomen corrigerende maatregelen en opgestelde rapporten van bevindingen ten aanzien van het toepassen van de (na)bedwelling (bron: intern registratiesysteem van de NVWA).

Er worden door de toezichthouder een beperkt aantal rapporten van bevindingen opgesteld ten aanzien van deze norm (geen tijdens het offerfeest 2020 terwijl daar ongeveer de helft van het jaarlijks aantal onbedwelmd geslachte dieren wordt geslacht, slechts 1 bij de reguliere onbedwelmd slacht). Dit suggereert dat de naleving van deze norm goed is en de geconstateerde bevindingen doorgaans niet ernstig of evident genoeg zijn om een RVB op te stellen. Het komt incidenteel voor dat omissies worden afgedaan met een aanwijzing of een informele waarschuwing in plaats van het registreren van een bevinding. Echter, op basis van het aantal geregistreerde bevindingen zal zelfs als het aantal iets hoger ligt, de naleving nog steeds goed zijn.

Tijdens het offerfeest worden aanwijzingen van de toezichthouder tot nabeledwelling wel geregistreerd⁴¹, maar buiten het offerfeest nog niet. De NVWA is op dit moment bezig deze registratie ook buiten het offerfeest in te regelen. Tijdens het offerfeest 2020 zijn 1.173 runderen onbedwelmd geslacht waarvan 7 op aanwijzing van de toezichthouder zijn nabeledwelmd. Ook werden er 23.022 schapen en geiten onbedwelmd geslacht waarvan 8 op aanwijzing van de toezichthouder zijn nabeledwelmd. In totaal zijn dus 15 van de 24.195 onbedwelmd geslachte dieren (0,06%) nabeledwelmd op aanwijzing van de toezichthouder.

Doeltreffendheid

Ten behoeve van het dierenwelzijn is bij voorkeur de corneareflex of ooglidreflex zo snel mogelijk afwezig. Afwezigheid van deze reflexen wordt beschouwd als indicator dat het dier op dat moment het bewustzijn zeker heeft verloren⁴². In de nul-meting uitgevoerd in 2014⁴³ waren de corneareflex en ooglidreflex bij 70% en 77% van de schapen en geiten aanwezig op 40 seconden na het aanbrenge van de halssnede. Bij runderen was de corneareflex en ooglidreflex aanwezig bij 87% en 89% van de runderen op 40 seconden na het aanbrenge van de halssnede. Vandaag de dag wordt nabeledwelmd als een van deze reflexen nog aanwezig is, zodat dieren op 40 seconden na het aanbrenge van de halssnede buiten bewustzijn zijn. Gezien de goede naleving van deze norm (ongeveer 0.1 % geconstateerde niet-naleving) betekent dit een verbetering ten opzichte van de nul-situatie.

⁴⁰ In deze tabel zijn de toetsingsaspecten 'bedwelling' en 'nabeledwelling' uit het registratiesysteem samengenomen.

⁴¹ Evaluatierapport Offerfeest 2020 directie Keuren (intern document)

⁴² 'Advies Technische verfijningen en ritmische ademhaling als bewustzijnsindicator' (WAC, mei 2016) en 'Nadere toelichting op het advies "Technische verfijningen en ritmische ademhaling als bewustzijnsindicator"' (WAC, oktober 2016)

⁴³ Vaststellen nul-situatie onverdoofd slachten van runderen en kleine herkauwers in Nederland in 2014 – Wageningen UR Livestock Research in samenwerking met de NVWA

2.2. Halssnede

Het Convenant stelt dat de halssnede met een ononderbroken, vloeiende beweging wordt uitgevoerd, met als doel het dier zo snel mogelijk te verbloeden.

Vastlegging in wet- en regelgeving

De norm ten aanzien van de halssnede is vastgelegd in Besluit houders van dieren, Artikel 5.9 lid 4.

Vastlegging in standaardwerkwijzen

De toezichthouder controleert of dit is vastgelegd in de standaardwerkwijzen van de slachterij⁴⁴; een voorwaarde om onbedwelmd te mogen slachten. De NVWA geeft aan dat alle slachterijen die onbedwelmd slachten hebben vastgelegd dat de halssnede volgens de norm wordt uitgevoerd.

Toezicht

De toezichthouder houdt permanent toezicht op deze norm (visuele inspectie).

Naleving⁴⁵

De NVWA registreert bevindingen rond het snijden (aanbrengen van de halssnede) en verbloeden bij onbedwelmd slacht in hun interne registratiesysteem⁴⁶. Het blijkt dat deze norm goed wordt nageleefd (het aantal bevindingen uitgedrukt in een percentage ten opzichte van het totaal aantal onbedwelmd geslachte dieren is kleiner dan 0,1 %). Het aantal bevindingen is beperkt ten opzichte van het aantal geslachte dieren terwijl op deze norm permanent toezicht wordt gehouden. Het aantal opgestelde rapporten van bevindingen is laag ten opzichte van het aantal geconstateerde bevindingen wat suggereert dat de geconstateerde overtredingen niet ernstig genoeg waren om een rapport van bevindingen op te stellen en er eventueel voor een andere interventie is gekozen.

Toetsingsaspect	Bevinding	2018		2019		2020	
		Onbedwelmd	Offerfeest	Onbedwelmd	Offerfeest	Onbedwelmd	Offerfeest
Wordt het steken en verbloeden correct uitgevoerd tijdens de inspectie?	Voldoet niet	15	5	50	4	17	5
Er is een corrigerende maatregel genomen	Ja	13	5	30	4	9	5
Er is een rapport van bevindingen opgesteld	Ja	2	1	1	0	1	0

Tabel 4 Overzicht van het aantal bevindingen, genomen corrigerende maatregelen en opgestelde rapporten van bevindingen ten aanzien van het steken en verbloeden (bron: intern registratiesysteem van de NVWA).

Doeltreffendheid

Ten behoeve van het dierenwelzijn wordt de halssnede in één ononderbroken, vloeiende beweging uitgevoerd met als doel het dier zo snel mogelijk te verbloeden. In de nul-meting uitgevoerd in 2014⁴⁷ bleek dat bij runderen in 42% van de gevallen en bij schapen en geiten in 79% van de gevallen de halssnede in 1 beweging werd gezet. Door de goede naleving van deze norm wordt in praktisch alle gevallen de halssnede aangebracht in één ononderbroken, vloeiende beweging. Dit is een verbetering ten opzichte van 2014.

⁴⁴ WLZVL-017 – Bijlage 2 (Runderen: punt 20, Schapen en Geiten: punt 18)

⁴⁵ Op basis van informatie van de NVWA

⁴⁶ Hierbij wordt opgemerkt dat in dit systeem een specifieke lijst met toetsingsaspecten ten aanzien van onbedwelmd slachten pas bij wordt gehouden sinds april 2018, volgend op de nieuwe regels, waardoor registratie voorafgaand aan die periode niet vergelijkbaar is. Het interne registratiesysteem hoeft niet 1 op 1 overeen te komen met het daadwerkelijk aantal opgestelde RVB's, maar geeft een goed beeld van de orde grootte van het aantal bevindingen, corrigerende maatregelen en opgestelde RVB's.

⁴⁷ Vaststellen nul-situatie onverdoofd slachten van runderen en kleine herkauwers in Nederland in 2014 – Wageningen UR Livestock Research in samenwerking met de NVWA

2.3. Mes

Het Convenant stelt dat het te gebruiken mes te allen tijde zeer scherp en gaaf is en na iedere snede gereinigd wordt, en dat de lengte van het mes minimaal anderhalf tot twee keer de breedte van de snijoppervlakte is.

Vastlegging in wet- en regelgeving

De norm ten aanzien van het mes is vastgelegd in Besluit houders van dieren, Artikel 5.9 lid 1 tot en met lid 3. Daarnaast is in artikel 5.9 lid 6 een uitzondering opgenomen voor een kleiner mes, mits voorkomen wordt dat de punt van het mes in de wondrand prikt.

Vastlegging in standaardwerkwijzen

De toezichthouder controleert of dit is vastgelegd in de standaardwerkwijzen van de slachterij⁴⁸; een voorwaarde om onbedwelmd te mogen slachten. De NWWA geeft aan dat alle slachterijen die onbedwelmd slachten hebben vastgelegd dat er een geschikt mes wordt gebruikt.

Toezicht

De toezichthouder houdt permanent toezicht op deze norm en ziet aan het gemak waarmee de snede is gemaakt of het mes inderdaad voldoende scherp is en van een geschikt formaat is. Het formaat van het mes zoals gedefinieerd in het Convenant zou volgens de toezichthouder voor sommige grotere dieren (runderen) leiden tot een onwenselijk groot mes.

Naleving⁴⁹

De naleving van de norm is volgens de toezichthouder goed. Hier draagt aan bij dat het ook in het eigenbelang van de slachter is dat het mes scherp is en het juiste formaat heeft en de reiniging van het mes na iedere snede is onderdeel van de werkroutine. Er is geen nalevingsstatistiek specifiek ten aanzien van het mes bekend. Aangezien er binnen dit onderzoek niet bekend is wat het gebruik van het mes voorafgaand aan het Convenant was, is de doeltreffendheid hierin van het Convenant niet vast te stellen. Echter worden er op dit moment geen problemen geconstateerd ten aanzien van het mes, buiten het feit dat de uitzondering van de grootte van het mes niet in het Convenant is opgenomen, maar wel in het Besluit houders van dieren. Hierdoor wordt het Convenant niet naar 'de letter' nageleefd, maar wel naar 'de ratio' van het Convenant (en wet- en regelgeving).

2.4. Geschiktheid van het dier

Het Convenant stelt dat tot aan het moment waarop convenantpartijen nadere afspraken hebben gemaakt, op basis van het advies van de wetenschappelijke adviescommissie, over de geschiktheid van het dier qua type, omvang, gewicht en mentale toestand om onbedwelmd te worden geslacht volgens religieuze riten, het aan de slachter is om te bepalen of het dier qua type, omvang, gewicht en mentale toestand geschikt is om onbedwelmd te worden geslacht volgens religieuze riten.

Tot op heden zijn door de convenantpartijen geen nadere afspraken gemaakt op basis van het advies van de WAC. Daardoor ligt deze taak volgens het Convenant bij de slachter.

Vastlegging in wet- en regelgeving

De norm ten aanzien van de geschiktheid van het dier is vastgelegd in Besluit houders van dieren, Artikel 5.8.

---

⁴⁸ WLZVL-017 – Bijlage 2 (Runderen: punt 12, 13 en 20, Schapen en Geiten: punt 10, 11 en 18)

⁴⁹ Op basis van informatie van de NWWA

Vastlegging in standaardwerkwijzen

De toezichthouder controleert of alleen categorieën dieren en gewichtsklassen waarvoor de fixatievoorziening bedoeld en passend is erin worden gefixeerd⁵⁰ en of dit is vastgelegd in de standaardwerkwijzen. De NVWA heeft punten ten aanzien van deze norm expliciet opgenomen in hun checklist. De mentale toestand van het dier wordt niet expliciet genoemd in deze checklist. De NVWA geeft aan dat slachthuizen deze zaken hebben vastgelegd in hun standaardwerkwijzen.

Toezicht

De toezichthouder houdt permanent toezicht op deze norm en kan aan het type en formaat van het dier zien of het geschikt is. De mentale toestand van het dier leidt de toezichthouder af uit het gedrag van het dier. De werkinstructie van de toezichthouder stelt:

“als er sprake is van vermijdbare spanning, pijn of lijden van de dieren bij onbedwelmde rituele slacht is de NVWA-toezichthouder bevoegd om passende maatregelen te nemen en daarbij hoort in bepaalde gevallen ook: opdracht geven om te bedwelmen. Bijvoorbeeld dieren (vaak runderen) waarbij het fixeren vóór het aansnijden niet goed verloopt omdat ze te gestrest zijn of omdat ze niet goed in het fixatietoestel passen, mogen niet onbedweld geslacht worden.”⁵¹

Naleving⁵²

De naleving van de norm is goed. De NVWA geeft aan dat het soms voorkomt dat dieren niet goed in het fixatieapparaat passen (te groot of te klein), deze dieren worden dan ook niet onbedweld geslacht. Er is geen nalevingsstatistiek specifiek ten aanzien van de geschiktheid van het dier beschikbaar. Aangezien geen beeld bestaat van de geschiktheid van het dier voor inwerkingtreding van het Convenant kan in het kader van deze evaluatie geen uitspraak worden de doeltreffendheid van dit artikel. Echter worden er op dit moment geen problemen geconstateerd ten aanzien van deze norm. De geschiktheid van het dier in combinatie met het fixatieapparaat komt terug in de volgende sectie.

2.5. Duur en methode van fixatie van het dier

Het Convenant stelt dat:

- de fixatie van het te doden dier niet eerder wordt opgeheven dan nadat bij de bewusteloosheidstest vast is komen te staan dat het dier definitief buiten bewustzijn is;
- het hoofd en lichaam van dieren die onbedweld worden geslacht mechanisch gefixeerd worden, waarbij voor het hoofd van schapen en geiten ook handmatige fixatie is toegestaan;
- het fixatieapparaat:
  - in een goede staat verkeert;
  - geen scherpe uitsteeksels bevat;
  - uit soepel bewegende delen bestaat, zonder dat schokkende bewegingen agitatie bij het dier kunnen veroorzaken;
  - geen geluiden die stress veroorzaken bij het dier veroorzaakt;
  - geschikt is voor het te doden dier;
  - het dier voor en tijdens de fixatie in een comfortabele positie houdt, waarbij het apparaat voldoende druk kan uitoefenen om het dier gefixeerd te houden, zonder daarbij onnodige stress te veroorzaken;

⁵⁰ WLZVL-017 – Bijlage 2 (Runderen: punt 15, Schapen en Geiten: punt 14)

⁵¹ WLZVL-017 sectie 5.3.9 Onbedweld ritueel slachten

⁵² Op basis van informatie van de NVWA

- beschikt over een vloer die antislip is en dieren net voor en tijdens de fixatie op geen enkele wijze mogen kunnen uitglijden.
- het dier de fixatiebox niet eerder binnengaat dan nadat de slachter gereed staat met het mes om het dier te doden;
- wanneer dieren een te dikke vacht hebben waardoor de halssnede minder makkelijk kan worden uitgevoerd dan normaal, de hals van het dier eerst wordt geschoren of de wol gescheiden ter plaatse van de snede.

Vastlegging in wet- en regelgeving

De norm ten aanzien van fixatie van het dier is vastgelegd in Besluit houders van dieren artikel 5.8a en in artikel 5.8b. Uitzondering hierop is het tweede punt. Er staat in artikel 5.8a en 5.8b niet genoemd dat het hoofd en lichaam mechanisch gefixeerd moeten worden, waarbij voor het hoofd van schapen en geiten ook handmatige fixatie is toegestaan.

Vastlegging in standaardwerkwijzen

De toezichthouder controleert of dit is vastgelegd in de standaardwerkwijzen van de slachterij⁵³; een voorwaarde om onbedwelmd te mogen slachten. De NVWA geeft aan dat alle slachterijen die onbedwelmd slachten de punten ten aanzien van het uitvoeren van de fixatie en het fixatieapparaat hebben vastgelegd in de standaardwerkwijzen.

Toezicht

De toezichthouder houdt permanent toezicht op het uitvoeren van de fixatie en inspecteert de fixatieapparaten tijdens de systeeminspecties. Hierbij wordt opgemerkt dat de toezichthouder handmatige fixatie van het hoofd van schapen en geiten toestaat (in lijn met het Convenant). Verder wordt opgemerkt dat de toezichthouder een concrete maat hanteert wanneer de hals van het dier eerst dient te worden geschoren: een schapenhals dient geschoren te worden als de wol op de plaats van de halssnede zo lang is dat wol in de wond komt⁵⁴. Het scheren van de vacht van geiten en runderen wordt niet expliciet genoemd, maar is impliciet wel geborgd door de eis dat de halssnede in één snelle, ononderbroken, vloeiende beweging uitgevoerd wordt⁵⁵.

Rond het offerfeest zijn er met de deelnemende slachterijen op initiatief van de toezichthouder aanvullende afspraken gemaakt die gelden tijdens het offerfeest ten aanzien van de fixatie en het scheren van de plaats van de halssnede: (1) tijdens het offerfeest is bij schapen en geiten uitsluitend mechanische fixatie van de kop toegestaan en (2) tijdens het offerfeest wordt de plaats van de halssnede bij schapen altijd geschoren.

Toetsingsaspect	Bevinding	2018		2019		2020	
		Onbedwelmd	Offerfeest	Onbedwelmd	Offerfeest	Onbedwelmd	Offerfeest
Wordt het fixeren correct uitgevoerd tijdens de inspectie?	Voldoet niet	141	5	78	6	46	1
Er is een corrigerende maatregel genomen	Ja	78	5	34	5	27	0
Er is een rapport van bevindingen opgesteld	Ja	5	1	3	0	0	0

Tabel 5 overzicht van het aantal bevindingen, genomen corrigerende maatregelen en opgestelde rapporten van bevindingen ten aanzien van de fixatie (bron: intern registratiesysteem van de NVWA).

⁵³ WLZVL-017 – Bijlage 2 (Runderen: punt 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17 en 18, Schapen en Geiten: punt 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19 en 21)

⁵⁴ WLZVL-017 – Bijlage 2 (Schapen en geiten: punt 12)

⁵⁵ WLZVL-017 – Bijlage 2 (Runderen: punt 20, Schapen en geiten: punt 18)

Naleving⁵⁶

De NVWA registreert bevindingen ten aanzien van de uitvoering van het fixeren in hun interne registratiesysteem⁵⁷. Het blijkt dat deze norm goed wordt nageleefd (het aantal bevindingen uitgedrukt in een percentage ten opzichte van het totaal aantal onbedwelmd geslachte dieren is kleiner dan 0,1 % sinds 2020). Er is voor de reguliere onbedwelmdde slacht door de jaren heen een duidelijk dalende trend te zien in het aantal bevindingen, het aantal genomen corrigerende maatregelen, en het aantal opgestelde RVB's. Dit strookt ook met het bij de toezichthouder opgehaalde beeld in dit onderzoek dat in de beginperiode van het Convenant er nog wat opstartproblemen waren, maar dat dit sterk is verbeterd.

Doeltreffendheid

Ten behoeve van het dierenwelzijn dient het fixatieapparaat geschikt te zijn voor te slachten dieren. In de nul-meting uitgevoerd in 2014⁵⁸ bleek dat fixatieapparaten niet altijd werden toegepast op uitsluitend daarvoor geschikte dieren. Door de norm voor fixatieapparaten en het permanent toezicht hierop is bekend dat de norm goed wordt nageleefd en is vandaag de dag het fixatieapparaat geschikt voor de te slachten dieren. Dit betekent een verbetering van het dierenwelzijn.

Ten behoeve van het dierenwelzijn dient ook de fixatie goed te worden uitgevoerd. In de nul-meting uitgevoerd in 2014⁵⁹ bleek dat de fixatie bij 93% van de schapen slecht was en bij 49% van de runderen slecht was. Door het vastleggen van de norm en het permanent toezicht hierop is bekend dat de norm goed wordt nageleefd en is de fixatie vandaag de dag wel op orde. Dit betekent een verbetering van het dierenwelzijn.

2.6. Technische verfijningen

In het Convenant is in artikel 4 lid 9 afgesproken naar welke onderwerpen verder onderzoek zal worden laten verricht door de Wetenschappelijke Adviescommissie (WAC). De WAC is gevraagd dit onderzoek te verrichten en heeft op basis hiervan een advies uitgebracht waarvan 'Advies Technische verfijningen en ritmische ademhaling als bewustzijnsindicator' (mei 2016) en 'Nadere toelichting op het advies "Technische verfijningen en ritmische ademhaling als bewustzijnsindicator"' (oktober 2016). Technische verfijningen richten zich op:

- a) het verminderen van stress tijdens het slachtproces (aankomst tot doding) – denk hierbij aan eenduidige trajecten wanneer dieren zich verplaatsen van het ene punt naar het andere (alternatieve routes en keuzemogelijkheid zorgen voor verwarring), indien er hellingen zijn deze slechts licht oplopend zijn, dieren bijvoorbeeld gestuurd worden door een lichtplan (dieren bewegen bij voorkeur van donker naar licht) en drijfgangen met een afgebogen vorm (runderen zijn terughoudend voor trajecten met scherpe of rechte hoeken). Ook wordt bijvoorbeeld geadviseerd de keelsnede het best direct achter de kaaklijn (C1) uit te voeren voor een optimale verbloeding.
- b) Het optimaliseren van aandacht voor en bewustwording van het belang van dierenwelzijn en
- c) het kunnen monitoren van dierenwelzijn.

---

⁵⁶ Op basis van informatie van de NVWA

⁵⁷ Hierbij wordt opgemerkt dat in dit systeem een specifieke lijst met toetsingsaspecten ten aanzien van onbedwelmd slachten pas bij wordt gehouden sinds april 2018, volgend op de nieuwe regels, waardoor registratie voorafgaand aan die periode niet vergelijkbaar is. Het interne registratiesysteem hoeft niet 1 op 1 overeen te komen met het daadwerkelijk aantal opgestelde RVB's, maar geeft een goed beeld van de ordegraad van het aantal bevindingen, corrigerende maatregelen en opgestelde RVB's.

⁵⁸ Vaststellen nul-situatie onverdoofd slachten van runderen en kleine herkauwers in Nederland in 2014 – Wageningen UR Livestock Research in samenwerking met de NVWA

⁵⁹ Vaststellen nul-situatie onverdoofd slachten van runderen en kleine herkauwers in Nederland in 2014 – Wageningen UR Livestock Research in samenwerking met de NVWA

In het Addendum wordt gesteld dat de convenantpartijen overeenkomen dat de geadviseerde technische verfijningen voor de uitvoeringspraktijk, zoals uitgewerkt door de VSV, zo spoedig mogelijk worden doorgevoerd in de slachthuizen. De slachthuizen verankeren deze technische verfijningen in de standaardwerkwijzen en dragen zorg voor een kwaliteitssysteem waarmee de juiste toepassing van die verfijningen wordt geborgd.

Vastlegging in wet- en regelgeving

De technische verfijningen zijn niet uitputtend en expliciet vastgelegd in wet- en regelgeving; de technische verfijningen gelden als good-practice voor het algemene dierenwelzijn.

Vastlegging in standaardwerkwijzen

De VSV heeft een handreiking standaardwerkwijzen voor onbedwelmde slacht⁶⁰ opgesteld. Deze handreiking volgt tot in detail de geadviseerde technische verfijningen (inclusief een kwaliteitssysteem waarmee de juiste toepassing van die verfijningen wordt geborgd). Deze handreiking wordt door de VSV aangeboden aan haar leden zodat zij een vertrekpunt hebben vanwaar zij hun eigen standaardwerkwijzen kunnen opstellen (standaardwerkwijzen zijn specifiek voor individuele slachterijen omdat slachterijen onderling verschillen, bijvoorbeeld in hun gebouwindeling). De VSV geeft aan dat hun leden deze technische verfijningen hebben doorgevoerd⁶¹. De standaardwerkwijzen van een slachthuis die zijn ingezien in het kader van dit onderzoek bevatten inderdaad de geadviseerde technische verfijningen die tevens overeenkwamen met de observaties tijdens het bezoek aan het slachthuis waar op dat moment onbedwelmde werd geslacht. Hierbij wordt opgemerkt dat niet alle slachthuizen die onbedwelmde slachten lid zijn van de VSV en dat de invloed van de VSV op de invoering van de technische verfijningen bij alle slachthuizen beperkt is.

Ook niet-leden van de VSV zijn verplicht de technische verfijningen door te voeren, waarbij dit gecontroleerd wordt door de toezichthouder. De toezichthouder controleert van een aantal van de geadviseerde technische verfijningen specifiek of deze worden uitgevoerd in de praktijk en of deze zijn vastgelegd in de standaardwerkwijzen (met name ten aanzien van fixatie: strekken van de nek en ondersteunen van het hoofd)⁶². Daarnaast beoordeelt de toezichthouder of de technische verfijningen voldoende tot uiting komen in de praktijk en of de praktijk conform de door het slachthuis opgestelde standaardwerkwijzen is.

Toezicht

De toezichthouder houdt permanent toezicht bij het doden en let daarbij expliciet op een aantal specifieke technische verfijningen die direct gerelateerd zijn aan bijvoorbeeld de fixatie en het aansnijden. Andere technische verfijningen (niet rond het doden, maar bijvoorbeeld rond het lossen of drijven van de dieren) die zijn opgenomen in de standaardwerkwijzen van de slachterijen worden gecontroleerd tijdens systeeminspecties van het slachthuis, of specifieke inspecties, die plaatsvinden naast het permanente toezicht rond het doden bij de onbedwelmde slacht. De toezichthouder controleert tijdens dit niet-permanente toezicht of het dierenwelzijn voldoende is tijdens het gehele slachtproces (dus niet alleen rond het doden), waarbij de technische verfijningen als good-practice gelden.

---

⁶⁰ Document niet openbaar, wel volledig ingezien door de auteurs van dit rapport

⁶¹ 2019D35982 Position paper VSV t.b.v. hoorzitting/rondetafelgesprek Algehele plicht tot bedwelmde van dieren voorafgaand aan de slacht d.d. 25 september 2019

⁶² WLZVL-017 – Bijlage 2

Naleving⁶³

De NVWA stelt dat de technische verfijningen voldoende zijn geïmplementeerd, vastgelegd in de standaardwerkwijzen en dat deze worden nageleefd. Ten aanzien van de technische verfijningen is geen nalevingsstatistiek beschikbaar. Doordat de VSV convenantpartner is, maar niet alle slachthuizen die onbedwelmd slachten lid zijn van de VSV lijkt er enige onduidelijkheid te bestaan tussen verschillende convenantpartijen en de toezichthouder over hoe de technische verfijningen zijn geïmplementeerd en hoe het toezicht dient te zijn ingericht, dan wel is ingericht, hoewel dit de naleving van de welzijnseisen op zich niet in de weg staat.

Doeltreffendheid

Technische verfijningen zijn doorgevoerd bij de slachthuizen wat heeft geleid tot een verbetering van het dierenwelzijn.

---

⁶³ Op basis van informatie van de NVWA

3. Evaluatie van afspraken niet direct gerelateerd aan het doden

Buiten de afspraken rond normen ter verbetering van het dierenwelzijn rond het doden zijn in het Convenant en addendum afspraken gemaakt rond randvoorwaarden voor het toestaan van onbedwelmd ritueel slachten en zijn (proces)afspraken gemaakt rond de verdere uitvoering van het Convenant.

3.1. Registratie van slachthuizen

Het Convenant stelt dat *de Minister*⁶⁴ zich zal inspannen om te komen tot regelgeving met betrekking tot een verplichte registratie van slachthuizen alvorens zij onbedwelmd mogen slachten volgens religieuze riten, welke kan worden geschorst dan wel ingetrokken als niet wordt voldaan aan vorenbedoelde regelgeving of andere voorschriften die aan de slachthuizen worden gesteld, in plaats van de meldingsplicht die gold ten tijde van ondertekening van het Convenant.

Vastlegging in wet- en regelgeving

De registratie van slachthuizen is vastgelegd in Besluit houders van dieren Artikel 5.5 en Artikel 5.5a tot en met 5.5e.

Toezicht en naleving⁶⁵

De toezichthouder houdt toezicht op deze norm en treedt actief op tegen illegale slacht^{66,67}.

Praktijk

In het kader van dit onderzoek zijn geen knelpunten vastgesteld ten aanzien van de registratie van slachthuizen.

3.2. Aanwijzing van slachthuizen en slachters die onbedwelmd mogen slachten

Het Convenant stelt dat *de Minister*⁶⁸ zich zal inspannen om in de uitvoeringsregelgeving op grond van de Wet dieren vast te leggen dat de aanwijzing van slachthuizen en slachters die onbedwelmd mogen slachten volgens de israëlitische of de islamitische ritus plaatsvindt:

- a. indien het betreft aanwijzen van slachthuizen om te slachten volgens de israëlitische ritus: op verzoek van de Permanente Commissie tot de Algemene Zaken van het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap, en indien het betreft het aanwijzen van slachters om te slachten volgens de israëlitische ritus: op verzoek van het Opperrabbinaat voor Nederland;

---

⁶⁴ In het Convenant aangeduid als 'de Staatssecretaris'. Ten tijde van ondertekening van het Convenant handelde de Staatssecretaris van EL&I als bestuursorgaan en was de Staatssecretaris van EL&I de vertegenwoordiger van de Staat der Nederlanden. Ten tijde van ondertekening van het Addendum was dit de Staatssecretaris van Economische Zaken. Vandaag de dag is dit de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

⁶⁵ Op basis van informatie van de NVWA

⁶⁶ <https://www.nvwa.nl/nieuws-en-media/nieuws/2019/03/14/onderzoek-naar-illegaal-slachten-schapen-en-lammeren>

⁶⁷ <https://www.nvwa.nl/nieuws-en-media/nieuws/2020/08/05/regels-dierenwelzijn-en-voedselveiligheid-goed-nageleefd-tijdens-offerfeest-2020>

⁶⁸ In het Convenant aangeduid als 'de Staatssecretaris'. Ten tijde van ondertekening van het Convenant handelde de Staatssecretaris van EL&I als bestuursorgaan en was de Staatssecretaris van EL&I de vertegenwoordiger van de Staat der Nederlanden. Ten tijde van ondertekening van het Addendum was dit de Staatssecretaris van Economische Zaken. Vandaag de dag is dit de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

- b. indien het betreft het slachten volgens de islamitische ritus: op verzoek van de Commissie Islamitisch Slachten van het Contactorgaan Moslims en Overheid.

Vastlegging in wet- en regelgeving

De aanwijzing van slachthuizen die onbedwelmd mogen slachten is vastgelegd in Besluit houders van dieren Artikel 5.5b, lid 2a en lid 2b. Hierbij wordt opgemerkt dat in artikel 5.5b lid 2c ook is vastgelegd dat een besluit tot het verlenen van een registratie kan worden genomen op voordracht van “een andere organisatie die de israëlitische of islamitische geloofsgemeenschap vertegenwoordigen, voor zover het betreft het doden van dieren zonder voorafgaande bedwelming volgens de israëlitische onderscheidenlijk islamitische ritus.” In Besluit houders van dieren Artikel 5.6 is vastgelegd dat diezelfde partijen de slachters voordragen, waarbij de voorgedragen slachter een bewijs van die voordracht overlegt aan de toezichthoudend ambtenaar.

Praktijk

Bij de koosjer slacht wijst het NIK het slachthuis en de slachter aan, waarbij er centraal bepaald wordt wat koosjer vlees is en wat niet. Bij de halal slacht is er geen eenduidige standaard van halal. Het CMO laat op dit moment de invulling van wat halal is over aan de markt en wijst daarmee niet direct de slachthuizen en slachters aan. De toezichthouder (NVWA) stelt dat zij geen directe lijn heeft naar het NIK en CMO voor de aanwijzing van slachters en de voordracht van slachthuizen voor registratie.

3.3. Opleiding

Het Convenant stelt dat over de opleiding voor personen in slachthuizen die handelingen verrichten die zien op het slachten volgens religieuze riten, na overleg met de convenantpartijen, nadere regels worden gesteld. De opleidingen dienen in overeenstemming te zijn met de religieuze voorschriften betreffende de wijze van het slachten en *de Minister*⁶⁹ zal zich inspannen tot regelgeving te komen die dit vastlegt.

De opleiding wordt in Nederland georganiseerd door SVO. Zij biedt een opleiding aan met een specifieke module voor onbedwelmd slacht.

Vastlegging in wet- en regelgeving

De eis tot opleiding voor het onbedwelmd doden van het dier is vastgelegd in artikel 7 van Europese verordening (EG) nr. 1099/2009. De eisen aan de opleiding zijn vastgelegd in Regeling houders van dieren, Artikel 5.2 lid 1b waarbij wordt verwezen naar bijlage IV van Europese verordening (EG) nr. 1099/2009. In die bijlage wordt vereist dat de opleiding onbedwelmd slacht in ieder geval dekt:

- Passend gebruik en onderhoud van messen waarmee de halssnede wordt aangebracht.
- Monitoring van de afwezigheid van tekenen van leven.

Toezicht en naleving⁷⁰

De toezichthouder controleert op het getuigschrift van vakbekwaamheid⁷¹. Steekproefsgewijs en in geval van twijfel aan de echtheid van een getuigschrift kan een scan of foto daarvan worden gestuurd naar het team Levend vee van de afdeling Ontwikkeling en Ondersteuning (O&O), divisie Ontwerp en Dienstverlening (O&D), die vervolgens bij SVO navraag doet. Met name tijdens het offerfeest is de vraag naar slachters groot waardoor vaak buitenlandse slachters actief zijn. In dat geval beoordeelt

⁶⁹ In het Convenant aangeduid als ‘de Staatssecretaris’. Ten tijde van ondertekening van het Convenant handelde de Staatssecretaris van EL&I als bestuursorgaan en was de Staatssecretaris van EL&I de vertegenwoordiger van de Staat der Nederlanden. Ten tijde van ondertekening van het Addendum was dit de Staatssecretaris van Economische Zaken. Vandaag de dag is dit de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

⁷⁰ Op basis van informatie van de NVWA

⁷¹ WLZVL-017

de toezichthouder het getuigschrift op equivalentie met de Nederlandse eisen. Over het algemeen is de certificering en opleiding van de slachters voor de onbedwelmde slacht goed. Hierbij wordt opgemerkt dat slachterijen ook een eigenbelang heeft bij goede slachters.

Praktijk

De convenantpartijen ervaren geen knelpunten in de praktijk ten aanzien van de opleidingen specifiek ten aanzien van de onbedwelmde slacht. Een gehoorde klacht die geldt voor zowel de onbedwelmde als bedwelmde slacht⁷², is dat er op dit moment geen manier is om te voorkomen dat een “slechte slachter” die bij het ene slachthuis wordt weggestuurd direct aan de slag kan bij een ander slachthuis. Ook zijn de diploma’s relatief eenvoudig te vervalsen.

3.4. Wetenschappelijke adviescommissie voor onbedweld slachten volgens religieuze riten

Conform het Convenant artikel 4 lid 3 is in 2015 de Wetenschappelijke adviescommissie (WAC) voor onbedweld slachten volgens religieuze riten ingesteld door de toenmalig Staatssecretaris van EZ⁷³.

Artikel 4 lid 1 van het Convenant stelt dat de convenantpartijen gezamenlijk bepalen welke onderzoeksvragen zij voor nadere wetenschappelijke advisering willen voorleggen. De convenantpartijen bevestigen dat de vragen in samenspraak zijn voorgelegd aan de WAC. Dit betrof specifiek de nadere toelichting op het advies “Technische verfijningen en ritmische ademhaling als bewustzijnsindicator”⁷⁴.

Artikel 4 lid 2 van het Convenant stelt dat de convenantpartijen per onderzoeksvraag bepalen welke wetenschapper(s) of instituten wordt gevraagd deze te beantwoorden. De convenantpartijen bevestigen dat dit gebeurd is conform het Convenant.

Artikel 4 lid 4 van het Convenant stelt dat de convenantpartijen desgewenst een deskundige kunnen voordragen om plaats te laten nemen in de wetenschappelijke adviescommissie. De convenantpartijen bevestigen dat zij deze mogelijkheid hebben gehad.

Artikel 4 lid 5 van het Convenant stelt dat op basis van de onderzoeksresultaten de WAC aan de convenantpartijen adviseert. De WAC heeft onderzoek uitgevoerd en op basis van de onderzoeksresultaten de convenantpartijen geadviseerd^{75,76}.

Artikel 4 lid 6 van het Convenant stelt dat *de Minister*⁷⁷ de bijeenkomsten van de WAC voorziet en dat de convenantpartijen gezamenlijk een waarnemer aanwijzen om deze bijeenkomsten bij te wonen. In de praktijk heeft *de Minister* de bijeenkomsten van de WAC niet voorgezeten, en is er binnen deze evaluatie geen formele delegatie van het voorzitterschap bekend, anders dan dat tijdens het instellingsbesluit reeds een voorzitter is aangewezen door *de Minister* anders dan *de Minister*. De

---

⁷² Er is gekozen om dit punt, ondanks dat het niet alleen onbedwelmde slacht betreft, wel op te nemen in deze evaluatie aangezien ‘goede slachters’ van extra belang zijn voor de onbedwelmde slacht aangezien het dier bij het aanbrengen van de halssnede niet bedweld is.

⁷³ Instellingsbesluit WAC – <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2015-12089.html>

⁷⁴ Nadere toelichting op het advies “Technische verfijningen en ritmische ademhaling als bewustzijnsindicator – Wetenschappelijke Adviescommissie Convenant onbedweld ritueel slachten (WAC) (oktober 2016)

⁷⁵ Nadere toelichting op het advies “Technische verfijningen en ritmische ademhaling als bewustzijnsindicator – Wetenschappelijke Adviescommissie Convenant onbedweld ritueel slachten (WAC) (oktober 2016)

⁷⁶ Technische verfijningen en ritmische ademhaling als bewustzijnsindicator - Wetenschappelijke Adviescommissie Convenant onbedweld ritueel slachten (WAC) (mei 2016)

⁷⁷ In het Convenant aangeduid als ‘de Staatssecretaris’. Ten tijde van ondertekening van het Convenant handelde de Staatssecretaris van EL&I als bestuursorgaan en was de Staatssecretaris van EL&I de vertegenwoordiger van de Staat der Nederlanden. Ten tijde van ondertekening van het Addendum was dit de Staatssecretaris van Economische Zaken. Vandaag de dag is dit de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

convenantpartijen hebben ook geen waarnemer aangewezen die de bijeenkomsten van de WAC bijwoont.

Artikel 4 lid 7 van het Convenant stelt dat indien ten aanzien van het advies, bedoeld in het vijfde lid van artikel 4, convenantpartijen geen overeenstemming kunnen bereiken over de aan het advies te verbinden nadere convenantsafspraken de convenantpartijen gezamenlijk of afzonderlijk een second opinion kunnen aanvragen. Hierbij is artikel 4 lid 2 van overeenkomstige toepassing op de second opinion. Het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit⁷⁸ zal de kosten die voortvloeien uit de vraag om een second opinion dragen. In de praktijk is er geen second opinion aangevraagd. Er zijn wel verduidelijkende vragen gesteld⁷⁹.

Artikel 4 lid 8 stelt dat de convenantpartijen gezamenlijk besluiten over de aan de hand van het advies, bedoeld in artikel 4 lid 5, eventuele nader te maken te maken convenantsafspraken. In de praktijk zijn de convenantpartijen op basis van het adviezen van de WAC in 2016^{80,81} in 2018 gekomen tot het Addendum.

In artikel 4 lid 9 hebben de convenantpartijen afgesproken om door de WAC in ieder geval onderzoek laten te verrichten naar:

- de wijze waarop en de omstandigheden waaronder een verhoging van het aantal dieren dat binnen de gestelde tijd, bedoeld in artikel 2, eerste lid, onder 1°, definitief het bewustzijn heeft verloren kan worden bereikt
- de locatie voor het aanbrengen van de halssnede bij een dier, waarbij zo nodig onderscheid naar diersoort en diercategorie wordt gemaakt. Bij een advies inzake de locatie voor het aanbrengen van de halssnede bij een dier houdt de wetenschappelijke adviescommissie ten minste rekening met de volgende aspecten: het voorkomen van ballooning, de snelheid van het uitbloeden en de snelheid van het bewustzijnsverlies;
- de wijze waarop invulling kan worden gegeven aan hetgeen is bepaald in artikel 2, eerste lid, onderdeel d;
- de uit het oogpunt van dierenwelzijn gewenste wijze van fixeren;
- de uit het oogpunt van dierenwelzijn gewenste invulling van de standaardwerkwijzen, de gidsen voor goede praktijken en de monitoringsprocedures, bedoeld in Verordening (EG) 1099/2009.

De WAC heeft deze onderwerpen onderzocht en hierover rapport uitgebracht⁸².

Praktijk⁸³

Vandaag de dag is de WAC niet 'actief'. Na de adviezen in 2016 zijn geen verdere vragen aan de WAC voorgelegd en de WAC treedt niet actief naar buiten en 'start' alleen naar aanleiding van een vraag of opdracht van de gezamenlijke convenantpartijen. De WAC geeft dus nadrukkelijk geen ongevraagd advies. De originele en huidige samenstelling van de WAC zijn gericht op het faciliteren van onderzoek naar dierenwelzijn. Hoewel dit wellicht de voornaamste behoefte was in de begin dagen van het Convenant geven verschillende convenantpartijen aan het nut te zien van wetenschappelijke

⁷⁸ Ten tijde van ondertekening van het Convenant was dit het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie

⁷⁹ Nadere toelichting op het advies "Technische verfijningen en ritmische ademhaling als bewustzijnsindicator – Wetenschappelijke Adviescommissie Convenant onbedwelmd ritueel slachten (WAC) (oktober 2016)

⁸⁰ Nadere toelichting op het advies "Technische verfijningen en ritmische ademhaling als bewustzijnsindicator – Wetenschappelijke Adviescommissie Convenant onbedwelmd ritueel slachten (WAC) (oktober 2016)

⁸¹ Technische verfijningen en ritmische ademhaling als bewustzijnsindicator - Wetenschappelijke Adviescommissie Convenant onbedwelmd ritueel slachten (WAC) (mei 2016)

⁸² WAC 2015.09 Wetenschappelijke adviescommissie onbedwelmd ritueel slachten (Augustus 2015) - <https://edepot.wur.nl/370740>

⁸³ Op basis van gesprek met de WAC en verslagen van bijeenkomsten van de WAC

ondersteuning bij andere zaken dan dierenwelzijn⁸⁴; denk hierbij bijvoorbeeld aan onderzoek naar de implicaties voor de uitvoeringspraktijk en het toezicht als een kwaliteitssysteem zoals bedoeld in artikel 5 lid 3 zou worden geïntroduceerd, of onderzoek naar veranderingen in de markt. Ook gaf een convenantspartij aan dat zij hulp konden gebruiken bij het interpreteren van de resultaten van het onderzoek van de WAC. Daarnaast geven verschillende convenantpartijen aan dat zij op dit moment geen verder aanvullend advies van de WAC nodig hebben en zij er niet op tegen zijn dat de WAC 'niet actief' is.

Doelmatigheid

De vergoeding voor de voorzitter en de leden van de WAC is teruggebracht van een jaarlijkse vergoeding naar een vergoeding per vergadering⁸⁵ waarmee de kosten die gepaard gaan met het in stand houden van de WAC beperkt zijn ten gevolge van het beperkte aantal keren dat de WAC bijeenkomt (op het moment ongeveer een keer per jaar). Gezien de behoefte van sommige partijen aan wetenschappelijke ondersteuning is het voorstelbaar dat de WAC binnen afzienbare tijd weer actief wordt. Daarmee wordt het in stand houden van de WAC tegen de huidige beperkte kosten als doelmatig beoordeeld.

3.5. Toezicht

Zoals reeds vermeld in hoofdstuk 1 zijn de convenantpartijen overeengekomen dat permanent toezicht het uitgangspunt vormt bij het onbedweld slacht volgens religieuze ritens, waarbij de kosten daarvan voor rekening van de slachthuizen komen (artikel 5 lid 1 van het Convenant). De NVWA is aangewezen om het permanente toezicht uit te voeren. Hoe dit toezicht wordt uitgevoerd is beschreven in de voorgaande hoofdstukken van dit document.

Artikel 5 lid 2 van het Convenant stelt dat *de Minister*⁸⁶ zich zal inspannen om een wettelijke basis te creëren voor permanent toezicht op slachthuizen die onbedweld slachten volgens religieuze ritens alsmede voor de doorberekening van de kosten van het permanente toezicht aan de slachthuizen. Zoals beschreven in de voorgaande hoofdstukken van deze evaluatie is deze wettelijke basis inderdaad gecreëerd, waarbij de vereiste van permanent toezicht bij het doden zonder voorafgaande bedwelmings is vastgelegd in Artikel 5.5f van het Besluit houders van dieren⁸⁷ en de doorberekening van de kosten van het permanente toezicht is geregeld via de Regeling NVWA-tarieven⁸⁸.

In artikel 5 lid 3 hebben de convenantpartijen vastgelegd dat *de Minister*⁸⁹ kan besluiten tot het in frequentie terugbrengen van het toezicht op slachthuizen. Hij kan hiertoe onder andere besluiten ingeval slachthuizen deelnemen aan een kwaliteitssysteem waarin onder andere waarborgen zijn opgenomen met betrekking tot de toepassing en controle op de naleving van de voorschriften op basis van artikel 2 in het Convenant. In artikel 5 lid 4 is vastgelegd dat *de Minister*⁹⁰ terug kan komen op een

---

⁸⁴ Op basis van gesprekken met de convenantpartijen

⁸⁵ <https://wetten.overheid.nl/BWBR0036569/2019-01-05>

⁸⁶ In het Convenant aangeduid als 'de Staatssecretaris'. Ten tijde van ondertekening van het Convenant handelde de Staatssecretaris van EL&I als bestuursorgaan en was de Staatssecretaris van EL&I de vertegenwoordiger van de Staat der Nederlanden. Ten tijde van ondertekening van het Addendum was dit de Staatssecretaris van Economische Zaken. Vandaag de dag is dit de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

⁸⁷ <https://wetten.overheid.nl/BWBR0035217/2021-04-21>

⁸⁸ <https://wetten.overheid.nl/BWBR0034876/2021-04-21>

⁸⁹ In het Convenant aangeduid als 'de Staatssecretaris'. Ten tijde van ondertekening van het Convenant handelde de Staatssecretaris van EL&I als bestuursorgaan en was de Staatssecretaris van EL&I de vertegenwoordiger van de Staat der Nederlanden. Ten tijde van ondertekening van het Addendum was dit de Staatssecretaris van Economische Zaken. Vandaag de dag is dit de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

⁹⁰ In het Convenant aangeduid als 'de Staatssecretaris'. Ten tijde van ondertekening van het Convenant handelde de Staatssecretaris van EL&I als bestuursorgaan en was de Staatssecretaris van EL&I de vertegenwoordiger van de Staat der Nederlanden. Ten tijde van ondertekening van het Addendum was dit de Staatssecretaris van Economische Zaken. Vandaag de dag is dit de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

dergelijk besluit, dan wel een dergelijk besluit kan heroverwegen, als omstandigheden daar naar zijn oordeel aanleiding toe geven. *De Minister* heeft tot dusver niet besloten tot het in frequentie terugbrengen van het (nu permanente) toezicht op slachthuizen.

Praktijk

In de praktijk wordt altijd voldaan aan het in het Convenant en door de wet vereiste permanente toezicht op de onbedwelmde slacht. Het is incidenteel voorgekomen dat de NVWA niet kon voldoen aan de vraag tot permanent toezicht, waardoor er dus ook niet onbedweld is geslacht. Dit gebeurt dermate incidenteel dat de convenantspartijen hiervan ook geen registratie hebben bijgehouden en in de praktijk wordt dit dus niet als een structureel probleem ervaren.

De toezichthouder geeft aan dat het permanente toezicht op de onbedwelmde slacht vraagt om de inzet van NVWA-dierenartsen en dat deze dierenartsen schaars zijn. Dit is een bekend probleem en kwam eerder naar voren in het onderzoek naar de taken en middelen van de NVWA⁹¹. Uit een interne rondgang van de NVWA onder NVWA-toezichthouders⁹² blijkt dat de meeste toezichthouders op persoonlijke titel, of op basis van hun morele opvatting of vanuit hun opleiding als dierenarts, tegen onbedwelmde slacht zijn vanuit het perspectief dat dit een aantasting is van het dierenwelzijn. Daarnaast geeft een groot deel van de NVWA-toezichthouders aan dat, omdat onbedwelmde slacht volgens religieuze riten wettelijk is toegestaan om een balans te vinden tussen het dierenwelzijn en geloofsovertuiging, zij deze wettelijke inkadering accepteren en daarom bereid zijn daar toezicht op uit te oefenen. NVWA-toezichthouders die geen toezicht willen houden op de onbedwelmde slacht kunnen dit aangeven, waarna hier rekening mee wordt gehouden in de planning. Er zijn vooralsnog voldoende NVWA-toezichthouders die vanuit solidariteit naar hun collega's geen bezwaar tegen het uitvoeren van het toezicht op onbedwelmde slacht hebben.

Op dit moment wordt door VSV gewerkt aan een kwaliteitssysteem dat bedoeld is als vervanging van het permanente toezicht. De hoofdreden hiervoor is dat het permanent toezicht in slachthuizen een additionele kostenpost met zich meebrengt. De kosten van het toezicht door de NVWA zijn immers retribueerbaar; de slachthuizen betalen de kosten hiervoor. De VSV schat⁹³ dat de additionele administratieve lasten ten gevolge van het Convenant bij 4 uur slachten voor schapen ongeveer €6,- per dier zijn (bij een slachtsnelheid van 30 dieren per uur) en dat deze voor runderen ongeveer €24,- per dier zijn (bij een slachtsnelheid van 8 runderen per uur). Voor een schapenslachter die 1.350 schapen per maand slacht, verdeeld over 2 tot 3 dagen per week en 30 schapen per uur slacht, betekent dit ruim €100.000,- aan administratieve lasten op jaarbasis. Voor een runderslachter die 150 runderen per maand slacht, verdeeld over 2 tot 3 dagen per week en 8 runderen per uur slacht, betekent dit ruim €43.000,- aan administratieve lasten per jaar. Uit deze schatting blijkt dat permanent toezicht op onbedwelmde slacht een significante kostenpost vormt voor slachthuizen.

Doeltreffendheid

Zoals reeds in voorgaande hoofdstukken beschreven wordt het toezicht gezien als doeltreffend. De naleving van de normen is goed en als er bevindingen worden geregistreerd worden er slechts beperkt RVB's opgesteld wat suggereert dat de geconstateerde bevindingen niet ernstig genoeg zijn om een RVB op te stellen.

Doelmatigheid

De kosten van het toezicht door de NVWA zijn voor de overheid beperkt aangezien het toezicht retribueerbaar is, en daarmee komen de kosten bij de slachthuizen te liggen. Het uit te voeren toezicht

⁹¹ Onderzoek of de capaciteit van de NVWA toereikend is voor het actuele en toekomstige takenpakket – Deloitte (20 maart 2020)

⁹² Interne evaluatie onder ongeveer 150 medewerkers, niet-publiek document

⁹³ Op basis van een interne analyse van de VSV die is ingezien in het kader van deze evaluatie

draagt echter wel bij aan de schaarste van NVWA-dierenartsen. De kosten van het toezicht voor de slachthuizen is significant, waarbij wel wordt opgemerkt dat het CMO en het NIK stellen dat hun achterban bereid is een hogere prijs te betalen voor halal en koosjer vlees dan voor niet-halal en niet-koosjer vlees. Hierdoor kan (een deel van) de kosten die de slachthuizen maken ten gevolge van het permanent toezicht op onbedwelmde slacht worden doorberekend aan de consument. Daarnaast biedt het Convenant de mogelijkheid om het permanent toezicht eventueel te vervangen door een kwaliteitssysteem. Dit biedt de mogelijkheid om de kosten van het permanent toezicht te voorkomen.

Het toezicht wordt als doelmatig beoordeeld omdat de kosten van het permanent toezicht (deels) kunnen worden doorberekend aan de consument. Daarnaast bestaat er binnen het Convenant de mogelijkheid om een kwaliteitssysteem te introduceren wat kan leiden tot het terugbrengen van de toezicht frequentie en daarmee leidt tot een besparing op de kosten ten gevolge van toezicht.

3.6. Geschillen

Artikel 6 lid 1 van het Convenant stelt dat alle geschillen in verband met het Convenant of met afspraken die daarmee samenhangen in eerste instantie onderwerp van onderling overleg tussen de convenantpartijen zijn. Wanneer onderling overleg niet tot een oplossing leidt, wordt een geschil met uitsluiting van de rechter, beslecht door arbitrage overeenkomstig het reglement van het Nederlands Arbitrage Instituut (artikel 6 lid 2). Er zijn ten aanzien van het Convenant geen geschillen geweest waar onderling overleg niet tot een oplossing heeft geleid. Een beroep op de afspraken zoals vastgelegd in artikel 6 lid 2 tot en met lid 4 was dus niet nodig. Ten gevolge van de adviezen van de WAC in 2016 zijn enkele geschillen ontstaan die zijn opgelost door onderling overleg en uiteindelijk hebben geleid tot het Addendum. Aangezien er geen arbitrage heeft plaatsgevonden zijn geschillen doeltreffend en doelmatig (door onderling overleg) opgelost.

3.7. Evaluatie

In artikel 7 van het Convenant zijn afspraken gemaakt rond de evaluatie van het Convenant. Het eerste lid stelt dat Convenantpartijen de uitvoering en werking van dit Convenant elke 3 jaar zullen evalueren, voor het eerst na het verstrijken van een periode van 3 jaar na inwerkingtreding van het Convenant. Het Convenant en het Addendum zijn in 2018 in werking getreden en daarmee is de huidige evaluatie (gestart in 2021) conform het Convenant.

Artikel 7 lid 2 stelt dat de evaluatie verricht zal worden en een verslag daarvan zal worden opgemaakt door een commissie, bestaande uit 3 door convenantpartijen te benoemen leden. Het Convenant wordt in deze evaluatie niet geëvalueerd door een commissie bestaande uit door de convenantpartijen benoemde leden. Deze evaluatie wordt uitgevoerd door een onafhankelijke partij. Dit is door de convenantpartijen gezamenlijk besloten en de keuze voor de onafhankelijke partij is door de convenantpartijen gezamenlijk gemaakt⁹⁴. De formele opdrachtgever van de evaluatie is het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). De opdrachtnemer wordt begeleid door een begeleidingscommissie, waarbij wordt opgemerkt dat de convenantpartijen (met uitzondering van LNV) geen directe vertegenwoordiger hebben in de begeleidingscommissie. Gedurende de evaluatie zijn de convenantpartijen wel meegenomen in het proces en zijn zij geïnformeerd over de bevindingen en voortgang.

Volgens artikel 7 lid 3 zal indien de meningen binnen de commissie omtrent de evaluatie of de uitkomsten daarvan verschillen, het verslag de verschillende meningen vermelden. De onderhavige

---

⁹⁴ Op basis van gesprekken met de convenantpartijen, inzage in communicatie tussen de convenantpartijen en inzage in gespreksverslagen van bijeenkomsten tussen de convenantpartijen.

evaluatie wordt niet uitgevoerd door een commissie, maar door een onafhankelijke partij. Om tegemoet te komen aan artikel 7 lid 3 worden waar van toepassing verschillende meningen van de convenantpartijen vermeld.

Artikel 7 lid 4 stelt dat de commissie haar verslag uiterlijk 3 maanden na het tijdstip van het moment van evalueren aan de convenantpartijen aanbieden, en dat Convenantpartijen uiterlijk binnen 2 maanden na het aanbieden van het verslag in overleg treden over naar aanleiding van de uitkomsten van de evaluatie te nemen nadere maatregelen, waaronder bijvoorbeeld kan worden verstaan wijziging of beëindiging van het Convenant (artikel 7 lid 5). In de huidige evaluatie wordt gestreefd om eenzelfde tijdsplan te volgen, echter wordt kwaliteit boven snelheid gesteld.

Artikel 7 lid 7 stelt dat in het verslag van de commissie de commissie voorstellen kan doen voor te treffen maatregelen. In de huidige evaluatie worden voorstellen gedaan voor te nemen maatregelen.

Praktijk

De evaluatie van het Convenant geschiedt niet volgens de letter van het Convenant. De gezamenlijke convenantpartijen hebben besloten af te wijken van het Convenant door de evaluatie uit te laten voeren door een onafhankelijke partij.

3.8. Inwerkingtreding, publicatie, opzegging, wijziging, afwijking en beëindiging

De convenantpartijen hebben vastgelegd dat het Convenant in werking treedt één dag na ondertekening door alle convenantpartijen en dat het Convenant wordt aangegaan voor onbepaalde tijd (artikel 8 van het Convenant). Het Convenant en het Addendum zijn sinds de van krachtwording van de regels van het Convenant op 1 januari 2018 niet opgezegd, gewijzigd en beëindigd. Ook is het wetsvoorstel tot wijziging van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren in verband met het invoeren van een verplichte voorafgaande bedwelming bij ritueel slachten (31 571) niet tot wet verheven en in werking getreden. Daardoor zijn lid 1 tot en met 6 van artikel 9 niet van toepassing geweest.

Er wordt opgemerkt dat Artikel 9 de titel heeft: “(opzegging, wijziging, *afwijking*, beëindiging)”. Desondanks zijn in het artikel geen afspraken gemaakt of en onder welke voorwaarden kan worden afgeweken van het Convenant; een procesbeschrijving hoe een afwijking tot stand moet komen ontbreekt.

In artikel 10 wordt gesteld dat binnen vier weken na ondertekening van het Convenant de tekst daarvan wordt gepubliceerd in de Staatscourant. Het Convenant is op 5 juni 2012 ondertekend waarna het conform het Convenant op 2 juli 2012 is gepubliceerd⁹⁵.

In het Addendum artikel 4 lid 3 wordt gesteld dat binnen twee weken na ondertekening door alle convenantpartijen de tekst van het Addendum wordt gepubliceerd in de Staatscourant. Het Addendum is op 5 juli 2017 ondertekent waarna het conform het Addendum op 18 juli 2017 is gepubliceerd⁹⁶.

---

⁹⁵ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2012-13162.html>

⁹⁶ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2017-41228.html>

3.9. Behoeftestelsel

In het Addendum artikel 3 lid 1 wordt gesteld dat convenantpartijen overeenkomen dat, op basis van een door *de Minister*⁹⁷ nader uit te werken voorstel, een stelsel wordt vormgegeven waarmee wordt geborgd dat er jaarlijks in Nederland niet meer dieren onbedwelmd ritueel worden geslacht dan noodzakelijk om aan de daadwerkelijke behoefte van de in Nederland aanwezige religieuze gemeenschappen aan vlees van onbedwelmd ritueel geslachte dieren te voldoen. In het Addendum artikel 3 lid 2 wordt gesteld dat bij het bepalen van het aantal dieren dat noodzakelijk is om te voldoen aan de daadwerkelijke behoefte, bedoeld in het eerste lid, rekening kan worden gehouden met vierkantsverwaarding, de bevoorrading van vliegtuigen en schepen en met tijdelijk in Nederland verblijvende gelovigen. Op dit moment heeft *de Minister*⁹⁸ nog geen voorstel nader uitgewerkt. Wel is er door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit een onderzoek opgestart om de stromen van onbedwelmd geslacht vlees in Nederland in kaart te brengen als onderdeel van het uitwerken van dit voorstel. De VSV geeft aan dat zij niet beschikt over cijfers omtrent het aantal onbedwelmd aangesneden dieren in de jaren 2015, 2016 en 2017 en de verkoop van vlees van onbedwelmd aangesneden dieren. Tegenwoordig houdt de NVWA het aantal onbedwelmd geslachte dieren bij (getallen over 2018 en 2019 zijn in hoofdstuk 1 van deze evaluatie gegeven). Lid 4 en 5 van artikel 3 van het addendum worden op dit moment niet in de praktijk gebracht en worden relevant tijdens de verdere uitwerking van het stelsel of na uitwerking van het stelsel.

---

⁹⁷ In het Convenant aangeduid als 'de Staatssecretaris'. Ten tijde van ondertekening van het Convenant handelde de Staatssecretaris van EL&I als bestuursorgaan en was de Staatssecretaris van EL&I de vertegenwoordiger van de Staat der Nederlanden. Ten tijde van ondertekening van het Addendum was dit de Staatssecretaris van Economische Zaken. Vandaag de dag is dit de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

⁹⁸ In het Convenant aangeduid als 'de Staatssecretaris'. Ten tijde van ondertekening van het Convenant handelde de Staatssecretaris van EL&I als bestuursorgaan en was de Staatssecretaris van EL&I de vertegenwoordiger van de Staat der Nederlanden. Ten tijde van ondertekening van het Addendum was dit de Staatssecretaris van Economische Zaken. Vandaag de dag is dit de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

4. Conclusies en aanbevelingen

In dit onderzoek is, voor zover wij kunnen vaststellen, volledige medewerking verleend door alle partijen, zowel de convenantpartijen als de toezichthouder: geen van de betrokken partijen heeft in dit onderzoek toegang tot informatie ontzegd of vragen niet willen beantwoorden. Zowel reactief (op verzoek) als proactief (uit eigen beweging) werd inzage gegeven in interne documentatie.

Doeltreffendheid in de praktijk

Het Convenant heeft geleid tot een aantoonbare verbetering van het dierenwelzijn in de praktijk. De normen geformuleerd in het convenant (artikel 2 en de technische verfijningen) worden in de praktijk nageleefd en zijn een verbetering van het dierenwelzijn ten opzichte van de nul-meting in 2014. Op de onbedwelmde slacht wordt permanent toezicht gehouden door de NVWA. Het aantal bevindingen dat tijdens dit permanent toezicht ten aanzien van de verschillende normen is geregistreerd ligt in de ordegrrootte van 0,1% ten opzichte van het totaal aantal onbedweld geslachte dieren. De constatering dat het dierenwelzijn is verbeterd ten opzichte van de nul-meting in 2014 strookt unaniem met de observaties van alle convenantpartijen, alsook met de observaties van de toezichthouder. Het CMO en NIK geven hierbij aan dat de ruimte die het Convenant biedt voldoende is ten aanzien van de vrijheid van godsdienst en het recht om de daarmee gepaard gaande geboden en voorschriften te onderhouden.

Doelmatigheid in de praktijk

De grootste kosten van dit Convenant zijn de kosten voor het permanent toezicht. Deze kosten worden als doelmatigheid beschouwd (sectie 3.5). Het permanent toezicht op de onbedwelmde slacht is retribueerbaar waardoor de kosten hiervan terecht komen bij de slachthuizen. Een schatting van deze kosten gemaakt door VSV toont aan dat deze kosten significant voor het slachthuis significant zijn. Het NIK en CMO geven aan dat hun achterban bereid is een hogere prijs te betalen voor vlees afkomstig van onbedwelmde slacht volgens religieuze ritens dan voor vlees afkomstig van bedwelmde slacht. Dit betekent dat (een deel van) deze kosten door het slachthuis is door te berekenen aan de consument. Daarnaast biedt het Convenant de ruimte een kwaliteitssysteem te introduceren dat het mogelijk maakt de toezicht frequentie te verlagen wat leidt tot lagere kosten ten gevolge van toezicht; of en hoe een kwaliteitssysteem de naleving voldoende kan borgen (in plaats van het permanent toezicht) valt buiten de reikwijdte van deze evaluatie.

De kosten die gemoeid zijn met de WAC bestaan voornamelijk uit de vergoeding aan de voorzitter en de leden van de WAC, dit betreft een vergoeding per vergadering waardoor deze kosten beperkt zijn, aangezien de WAC 'inactief' is. Ook de kosten van de evaluatie van het convenant zijn beperkt. Zowel de kosten van de evaluatie als de kosten van de WAC zijn klein in verhouding tot de kosten van het permanent toezicht.

Aanbevelingen

De aanbeveling is om het Convenant in stand te houden - het Convenant leidt tot een aantoonbare verbetering van het dierenwelzijn en biedt volgens het NIK en CMO voldoende ruimte ten aanzien van de vrijheid van godsdienst en het recht om de daarmee gepaard gaande geboden en voorschriften te onderhouden. De kosten ten gevolge van het toezicht dat gepaard gaat met het Convenant zijn op dit moment significant voor de slachthuizen, maar kunnen (deels) worden doorberekend aan de consument aangezien de achterban van het CMO en NIK bereid is om een hogere prijs te betalen voor onbedweld geslacht koosjer en halalvlees dan voor bedweld geslacht vlees. Daarnaast biedt het

Convenant ruimte om de kosten ten gevolge van toezicht te verminderen door middel van het toepassen van een kwaliteitssysteem.

Daarnaast zijn er enkele aanbevelingen te maken ter verbetering van het Convenant of het in de praktijk brengen van de afspraken in het Convenant waardoor, bijvoorbeeld in het geval van het mes, 'de ratio' van het Convenant en 'de letter' beter op elkaar aansluiten:

- **Herformuleer de afmeting van het mes** – in het Convenant is een specifieke afmeting van het mes opgenomen, terwijl in wet- en regelgeving een uitzonderingsclausule is opgenomen ten aanzien hiervan. De aanbeveling is om ook in het Convenant deze uitzondering op te nemen of overweeg de eisen aan het mes te formuleren als doelregelgeving: “het mes moet geschikt zijn om...” (sectie 2.3).
- **Overweeg de borging van de fixatiemethode in regelgeving** – in het Convenant is overeengekomen dat het hoofd en lichaam van dieren die onbedwelmd worden geslacht mechanisch gefixeerd worden, waarbij voor het hoofd van schapen en geiten ook handmatige fixatie is toegestaan. Dit is ook een punt dat wordt gecontroleerd door de toezichthouder. Echter, het is onduidelijk of dit punt op dit moment is vastgelegd in wet- en regelgeving. Omdat deze afspraak op dit moment wordt nageleefd in de praktijk is het de vraag in hoeverre het wenselijk is om te komen tot regelgeving ten aanzien van deze norm (sectie 2.5).
- **Harmoniseer de voorwaarde voor het scheren van de hals** – in het Convenant wordt gesteld dat wanneer dieren een te dikke vacht hebben waardoor de halssnede minder makkelijk kan worden uitgevoerd dan normaal, de hals van het dier eerst wordt geschoren of de wol gescheiden ter plaatse van de snede. De toezichthouder hanteert als eis voor het scheren van de schapenhals dat een schapenhals geschoren dient te worden als de wol op de plaats van de halssnede zo lang is dat wol in de wond komt. In Besluit houders van dieren is in artikel 5.9 lid 5 opgenomen dat Ingeval een dier een te dikke vacht heeft waardoor de halssnede minder gemakkelijk kan worden uitgevoerd, wordt de hals van het dier ter plaatse van de halssnede geschoren dan wel op een andere wijze geschikt gemaakt voor het uitvoeren van de halssnede. Het is aan te bevelen om de voorwaarden te harmoniseren om zo coherent beleid te voeren (sectie 2.5).
- **Spreek de onderlinge verwachtingen rond de implementatie van en het toezicht op de technische verfijningen expliciet uit** – op dit moment blijkt uit gesprekken dat de convenantpartijen en de toezichthouder niet allemaal hetzelfde beeld hebben van de implementatie van en het toezicht op de technische verfijningen. Het dierenwelzijn wordt gecontroleerd door de NVWA waarbij de technische verfijningen gelden als good-practice. Het volledig implementeren van iedere (gesuggereerde) technische verfijning hoeft niet voor alle slachthuizen een proportionele maatregel zijn. Er kan worden gesteld dat dierenwelzijn wat dat betreft maatwerk blijft; het implementeren van alle technische verfijningen garandeert niet dat het dierenwelzijn voldoende is en vice versa: het dierenwelzijn kan ook toereikend zijn als niet alle technische verfijningen zijn geïmplementeerd (sectie 2.6).
- **Borg de voordracht en aanwijzing van slachthuizen en slachters** – op dit moment heeft de NVWA geen directe lijnen naar de organisaties die de israëlitische of islamitische geloofsgemeenschap vertegenwoordigen, voor zover het betreft het doden van dieren zonder voorafgaande bedwelming volgens de israëlitische onderscheidenlijk islamitische ritus. Hoewel het NIK zijn slachthuis en slachter selecteert, laat het CMO de markt bepalen welke slachthuizen en slachters onbedwelmd mogen slachten. Dit is een direct gevolg van het feit dat er geen eenduidige halalstandaard is en dat wat halal is grotendeels aan de markt wordt overgelaten (sectie 3.2).

- **Verbeter de controleerbaarheid van diploma's en maak het mogelijk certificering van slachters te schorsen of in te trekken** – hoewel dit strikt genomen geen aanbeveling is die geldt voor alleen de onbedwelmde slacht doen wij deze toch omdat een 'goede slachter' van extra belang is wanneer dieren onbedwemd worden aangesneden. Op dit moment zijn diploma's relatief eenvoudig te vervalsen. Ook is er geen mogelijkheid om een diploma in te trekken waardoor het voor kan komen dat een 'slechte slachter' bij het ene slachthuis wordt weggestuurd en vervolgens direct weer aan de slag kan bij een ander slachthuis. Slachthuizen en toezichthouder hebben op dit moment geen middelen om dit tegen te gaan en dat is onwenselijk (sectie 3.3).
- **Overweeg uitbreiding van het onderzoeksgebied van de WAC** – op dit moment is de WAC uitsluitend gericht op dierenwelzijn. Betrokkenen geven aan dat zij het nut zouden zien in het voorleggen van andersoortige vragen aan de WAC, bijvoorbeeld ten aanzien van de uitvoeringspraktijk. Er kan bijvoorbeeld worden gedacht aan het onderzoeken van het effect van een kwaliteitssysteem (in plaats van permanent toezicht) op de uitvoeringspraktijk of op de kwaliteit van toezicht dat wordt gerealiseerd door een dergelijk kwaliteitssysteem (sectie 3.4).
- **Bepaal wie de bijeenkomsten van de WAC voorzit** – op dit moment is overeengekomen dat *de Minister*⁹⁹ de bijeenkomsten van de WAC voorzit. Dit strookt niet met de praktijk. Bepaal wie de WAC-bijeenkomsten van de WAC voorzit en pas hier, als dit niet *de Minister* is, het Convenant op aan (sectie 3.4).
- **Heroverweeg de afspraken rond evaluatie van het Convenant** – op dit moment wordt afgeweken van de afspraken in het Convenant door de evaluatie van het Convenant niet uit te voeren conform het Convenant. Heroverweeg hoe de evaluatie van het Convenant plaats dient te vinden en pas het Convenant hierop aan (sectie 3.7).
- **Neem een bepaling op in het Convenant die de procedure voor afwijking van het Convenant beschrijft** – op dit moment heeft artikel 9 van het Convenant de titel "(opzegging, wijziging, afwijking, beëindiging)" terwijl in artikel 9 niet beschreven is aan welke voorwaarden dient te worden voldaan om af te wijken van het Convenant. Aangezien in de praktijk wordt afgeweken van het Convenant, bijvoorbeeld door de evaluatie van het Convenant niet uit te laten voeren door een commissie maar door een onafhankelijke partij, is dit wenselijk (sectie 3.8).

---

⁹⁹ In het Convenant aangeduid als 'de Staatssecretaris'. Ten tijde van ondertekening van het Convenant handelde de Staatssecretaris van EL&I als bestuursorgaan en was de Staatssecretaris van EL&I de vertegenwoordiger van de Staat der Nederlanden. Ten tijde van ondertekening van het Addendum was dit de Staatssecretaris van Economische Zaken. Vandaag de dag is dit de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

I. Bijlage – Convenant

Convenant onbedwelmd slachten volgens religieuze riten

Convenantspartijen:

1. De Staatssecretaris van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, dr. H. Bleker, handelend als bestuursorgaan en als vertegenwoordiger van de Staat der Nederlanden, hierna: Staatssecretaris;
2. De Vereniging van Slachterijen en Vleesverwerkende bedrijven, te dezen rechtsgeldig vertegenwoordigd door de heer A.G.M. Westgeest, voorzitter, hierna: VSV;
3. Het Contactorgaan Moslims en Overheid, te dezen rechtsgeldig vertegenwoordigd door de heer ir. R. Bal, voorzitter, hierna: CMO;
4. De Permanente Commissie tot de Algemene Zaken van het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap, te dezen rechtsgeldig vertegenwoordigd door de heer J.M. Hartog, voorzitter, en de heer R.E. Vis, secretaris, hierna: NIK;

Convenantspartijen hebben het volgende overwogen:

- Met als uitgangspunt de grondwettelijk en internationaalrechtelijk gewaarborgde vrije belijdenis van godsdienst of levensovertuiging en het behoud van de mogelijkheid om onbedwelmd te slachten volgens religieuze riten, is het mogelijk verbeteringen door te voeren op het gebied van dierenwelzijn bij het slachtproces, waarbij moet worden uitgegaan van de optimale omstandigheden in relatie tot het welzijn van het dier, op zodanige wijze die verenigbaar is met de israëlitische of islamitische ritus;
- De Staatssecretaris heeft tijdens de behandeling van het initiatiefwetsvoorstel van mevrouw Thieme tot wijziging van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren in verband met het invoeren van een verplichte voorafgaande bedwelming bij ritueel slachten aangegeven alternatieven te zien ten opzichte van dit initiatiefwetsvoorstel om stappen te zetten ter verbetering van het dierenwelzijn;
- De Staatssecretaris heeft daarbij het initiatief genomen om met betrokken partijen een convenant te sluiten om optimalisering van de randvoorwaarden rondom het onbedwelmd slachten volgens religieuze riten te bewerkstelligen (brief van 20 december 2011 (Kamerstukken I 2011/12, 31571, I));
- Bij de afspraken in dit convenant overeen te komen en de uitvoering van dit convenant wordt de grondwettelijk en internationaalrechtelijk gewaarborgde vrije belijdenis van godsdienst of levensovertuiging in acht genomen;
- Convenantspartijen willen komen tot een verbetering van het dierenwelzijn bij het proces van het onbedwelmd slachten volgens religieuze riten;
- Per 1 januari 2013 wordt Verordening (EG) nr. 1099/2009¹⁰⁰ inzake de bescherming van dieren bij het doden van toepassing. Daarin zijn onder andere eisen neergelegd met betrekking tot de

---

¹⁰⁰ Verordening (EG) nr. 1099/2009 van de Raad van de Europese Unie van 24 september 2009 inzake de bescherming van dieren bij het doden (PbEU L 303)

- standaardwerkwijzen en monitoringsprocedures alsmede eisen met betrekking tot opleidingen voor en de vakbekwaamheid van personeel dat zich bezighoudt met het proces van het doden van dieren;
- Ter invulling van de eisen die voortvloeien uit deze verordening zijn nadere afspraken nodig om welzijnsverbeteringen bij het proces van het onbedwelmd slachten volgens religieuze riten te bereiken;
  - Het is wenselijk om daartoe in het onderhavige convenant overeen te komen afspraken met betrekking tot normen voor eenieder verbindend te maken in regelgeving krachtens het daartoe geldende wettelijke kader, in het bijzonder artikel 44 van de Gezondheids- en Welzijnswet voor dieren dan wel de Wet dieren, zodra deze in werking is getreden;
  - Met inachtneming van het thans geldend wettelijk kader, waaronder artikel 44, vijfde en achtste lid, van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren. Indien het betreft het slachten volgens islamitische ritus is het voorts wenselijk om vast te leggen in de regelgeving op basis van de Wet dieren dat de aanwijzing van slachthuis en slachters geschiedt op verzoek van de Commissie Islamitisch Slachten van het Contactorgaan Moslims en Overheid.

Convenantpartijen komen daarom het volgende overeen:

Artikel 1 (definities)

In dit convenant wordt, voor wat betreft de onderdelen a tot en met c overeenkomstig het bepaalde in Verordening (EG) 1099/2009, verstaan onder:

- a. religieuze riten: een reeks handelingen die verband houden met het slachten van dieren die voorgeschreven is door een godsdienst;
- b. bedwelmen: bedwelmen zoals omschreven in artikel 2, onderdeel f, van Verordening (EG) 1099/2009;
- c. slachten: het doden van dieren bestemd voor menselijke consumptie;
- d. Verordening (EG) 1099/2009: Verordening (EG) nr. 1099/2009 van de Raad van de Europese Unie van 24 september 2009 inzake de bescherming van dieren bij het doden (PbEU L 303);
- e. wetenschappelijke adviescommissie: de door de Staatssecretaris overeenkomstig artikel 4, derde lid, in te stellen wetenschappelijke adviescommissie voor het onbedwelmd slachten volgens religieuze riten.

Artikel 2 (afspraken over normen ter verbetering van het dierenwelzijn)

1. Convenantpartijen onderschrijven de volgende normen:

a. bewusteloosheid:

1°. Binnen een periode van 40 seconden vanaf het moment van het aanbrengen van de halssnede wordt door de slachter getest of het dier het bewustzijn heeft verloren aan de hand van de hierna genoemde indicatoren. Voor de vaststelling van de bewusteloosheid kunnen de volgende indicatoren worden gebruikt, waarbij ten minste drie van de genoemde indicatoren als negatief worden beoordeeld:

- spontane ooglidreflex;
- prikkel neustussenschot;
- spontane ritmische ademhalingen;- oprichtreflex; - dreigreflex.

2°. Ingeval een dier nog bij bewustzijn is na verloop van het verstrijken van de periode van 40 seconden, genoemd in onder 1°, na het moment van het aanbrengen van de halssnede, wordt het dier onverwijld bedwelmd door middel van een extra ingreep.

b. halssnede:

de halssnede wordt met een ononderbroken, vloeiende beweging uitgevoerd, met als doel het dier zo snel mogelijk te verbloeden.

c. mes:

1°. het te gebruiken mes is te allen tijde zeer scherp en gaaf en wordt na iedere snede gereinigd;

2°. de lengte van het mes is minimaal anderhalf tot twee keer de breedte van de snijoppervlakte.

d. Tot aan het moment waarop convenantspartijen nadere afspraken hebben gemaakt, op basis van het advies van de wetenschappelijke adviescommissie, over de geschiktheid van het dier qua type, omvang, gewicht en mentale toestand om onbedwelmd te worden geslacht volgens religieuze ritens, is het aan de slachter om te bepalen of het dier qua type, omvang, gewicht en mentale toestand geschikt is om onbedwelmd te worden geslacht volgens religieuze ritens.

e. de duur en de methode van fixatie van een dier:

1°. de fixatie van het te doden dier wordt niet eerder opgeheven dan nadat bij de bewusteloosheidstest vast is komen te staan dat het dier definitief buiten bewustzijn is;

2°. het hoofd en lichaam van dieren die onbedwelmd worden geslacht worden mechanisch gefixeerd, waarbij voor het hoofd van schapen en geiten ook handmatige fixatie is toegestaan;

3°. het fixatieapparaat:

- verkeert in een goede staat;

- bevat geen scherpe uitsteeksels;

- bestaat uit soepel bewegende delen, zonder dat schokkende bewegingen agitatie bij het dier kunnen veroorzaken;

- veroorzaakt geen geluiden die stress veroorzaken bij het dier;

- is geschikt voor het te doden dier;

- houdt het dier voor en tijdens de fixatie in een comfortabele positie, waarbij het apparaat voldoende druk kan uitoefenen om het dier gefixeerd te houden, zonder daarbij onnodige stress te veroorzaken;

- beschikt over een vloer die antislip is en dieren mogen net voor en tijdens de fixatie op geen enkele wijze kunnen uitglijden.

4°. het dier gaat de fixatiebox niet eerder binnen dan nadat de slachter gereed staat met het mes om het dier te doden; 5°. Wanneer dieren een te dikke vacht hebben waardoor de halssnede minder makkelijk kan worden uitgevoerd dan normaal, wordt de hals van het dier eerst geschoren of de wol gescheiden ter plaatse van de snede.

2. De Staatssecretaris zal zich inspannen om te komen tot regelgeving waarin de normen, bedoeld in het eerste lid, zijn vastgelegd.

3. In aanvulling op het tweede lid, zal de Staatssecretaris zich inspannen om te komen tot regelgeving met betrekking tot een verplichte registratie van slachthuizen alvorens zij onbedwelmd mogen slachten volgens religieuze ritens, welke kan worden geschorst dan wel ingetrokken als niet

wordt voldaan aan voorbedoelde regelgeving of andere voorschriften die aan de slachthuizen worden gesteld, in plaats van de huidige meldingsplicht.

4. In aanvulling op het tweede en derde lid, zal de Staatssecretaris zich inspannen om te komen tot regelgeving met betrekking tot de onderwerpen, bedoeld in artikel 4, negende lid, na overleg met en na instemming van convenantpartijen, genoemd in de aanhef, onder 2 tot en met 4.

5. In aanvulling op het tweede, derde en vierde lid, zal de Staatssecretaris zich inspannen om in de uitvoeringsregelgeving op grond van de Wet dieren vast te leggen dat de aanwijzing van slachthuizen en slachters die onbedwelmd mogen slachten volgens de israëlitische of de islamitische ritus plaatsvindt:

a. indien het betreft aanwijzen van slachthuizen om te slachten volgens de israëlitische ritus: op verzoek van de

Permanente Commissie tot de Algemene Zaken van het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap, en indien het betreft het aanwijzen van slachters om te slachten volgens de israëlitische ritus: op verzoek van het Opperrabbinaat voor Nederland;

b. indien het betreft het slachten volgens de islamitische ritus: op verzoek van de Commissie Islamitisch Slachten van het Contactorgaan Moslims en Overheid.

Artikel 3 (opleiding)

1. Ter uitvoering van het bepaalde in artikel 21 juncto bijlage IV, onderdeel g, van Verordening (EG) 1099/2009 met betrekking tot de opleiding voor personen in slachthuizen die handelingen verrichten die zien op het slachten volgens religieuze riten, worden na overleg met de convenantpartijen nadere regels gesteld over opleidingen.

2. De opleidingen, bedoeld in het eerste lid, dienen in overeenstemming te zijn met de religieuze voorschriften betreffende de wijze van het slachten.

Artikel 4 (wetenschappelijke adviescommissie voor onbedwelmd slachten volgens religieuze riten)

1. De convenantpartijen bepalen gezamenlijk welke onderzoeksvragen zij voor nadere wetenschappelijke advisering willen voorleggen.

2. De convenantpartijen bepalen per onderzoeksvraag welke wetenschapper(s) of instituten wordt gevraagd deze te beantwoorden.

3. De Staatssecretaris stelt na overleg met de overige convenantpartijen een wetenschappelijke adviescommissie in.

4. Convenantpartijen kunnen desgewenst een deskundige voordragen om plaats te laten nemen in de wetenschappelijke adviescommissie.

5. Op basis van de onderzoeksresultaten adviseert de wetenschappelijke adviescommissie aan de convenantpartijen.

6. De Staatssecretaris zit de bijeenkomsten van de wetenschappelijke adviescommissie voor. Convenantpartijen wijzen gezamenlijk een waarnemer aan om deze bijeenkomsten bij te wonen.

7. Indien ten aanzien van het advies, bedoeld in het vijfde lid, convenantpartijen geen overeenstemming kunnen bereiken over de aan het advies te verbinden nadere convenantsafspraken kunnen de convenantpartijen gezamenlijk of afzonderlijk een second opinion vragen. Het bepaalde in het tweede lid is van overeenkomstige toepassing op de second opinion. Het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie draagt de kosten, voortvloeiend uit de vraag om deze second opinion.

8. De convenantpartijen besluiten gezamenlijk over de aan de hand van het advies, bedoeld in het vijfde lid, eventuele nader te maken convenantsafspraken.
9. De convenantpartijen zullen in ieder geval onderzoek laten verrichten naar:
  - a. de wijze waarop en de omstandigheden waaronder een verhoging van het aantal dieren dat binnen de gestelde tijd, bedoeld in artikel 2, eerste lid, onder 1°, definitief het bewustzijn heeft verloren kan worden bereikt;
  - b. de locatie voor het aanbrengen van de halssnede bij een dier, waarbij zo nodig onderscheid naar diersoort en diercategorie wordt gemaakt. Bij een advies inzake de locatie voor het aanbrengen van de halssnede bij een dier houdt de wetenschappelijke adviescommissie ten minste rekening met de volgende aspecten: het voorkomen van ballooning, de snelheid van het uitbloeden en de snelheid van het bewustzijnsverlies;
  - c. de wijze waarop invulling kan worden gegeven aan hetgeen is bepaald in artikel 2, eerste lid, onderdeel d;
  - d. de uit het oogpunt van dierenwelzijn gewenste wijze van fixeren;
  - e. de uit het oogpunt van dierenwelzijn gewenste invulling van de standaardwerkwijzen, de gidsen voor goede praktijken en de monitoringsprocedures, bedoeld in Verordening (EG) 1099/2009.

Artikel 5 (toezicht)

1. Convenantpartijen komen overeen dat permanent toezicht het uitgangspunt vormt bij het onbedwelmd slachten volgens religieuze riten, waarbij de kosten daarvan voor rekening komen van de slachthuizen.
2. De Staatssecretaris spant zich in om een wettelijke basis te creëren voor permanent toezicht op slachthuizen die onbedwelmd slachten volgens religieuze riten alsmede voor de doorberekening van de kosten van het permanente toezicht aan de slachthuizen.
3. De Staatssecretaris kan besluiten tot het in frequentie terugbrengen van het toezicht op slachthuizen. Hij kan hiertoe onder andere besluiten ingeval slachthuizen deelnemen aan een kwaliteitssysteem waarin onder andere waarborgen zijn opgenomen met betrekking tot de toepassing en controle op de naleving van de voorschriften op basis van artikel 2.
4. Ingeval de omstandigheden daartoe naar zijn oordeel aanleiding geven, kan de Staatssecretaris terugkomen op een besluit als bedoeld in het derde lid, dan wel dit besluit heroverwegen.

Artikel 6 (geschillen)

1. Alle geschillen in verband met dit convenant of met afspraken die daarmee samenhangen, zijn in eerste instantie onderwerp van onderling overleg tussen de convenantpartijen.
2. Wanneer onderling overleg als bedoeld in het eerste lid niet tot een oplossing leidt, wordt een geschil met uitsluiting van de rechter, beslecht door arbitrage overeenkomstig het reglement van het Nederlands Arbitrage Instituut, met dien verstande dat:
  - a. het scheidsgerecht zal bestaan uit 3 arbiters;
  - b. de plaats van arbitrage 's-Gravenhage zal zijn;
  - c. het scheidsgerecht zal beslissen naar de regelen des rechts;
  - d. het geding niet op de voet van artikel 1046 van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering zal kunnen worden samengevoegd met een ander arbitraal geding, tenzij dat een geding is tussen uitsluitend de convenantpartijen.
3. Het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie draagt de kosten, voortvloeiend uit de arbitrageprocedure, bedoeld in het tweede lid.

4. Het eerste tot en met het derde lid geldt niet voor geschillen omtrent het bepaalde in artikel 2, tweede tot en met vijfde lid en artikel 5, tweede tot en met vierde lid.

Artikel 7 (evaluatie)

1. Convenantpartijen zullen de uitvoering en werking van dit convenant elke 3 jaar evalueren, voor het eerst na het verstrijken van een periode van 3 jaar na inwerkingtreding van het convenant.
2. De evaluatie zal worden verricht en een verslag daarvan zal worden opgemaakt door een commissie, bestaande uit 3 door convenantpartijen te benoemen leden.
3. Indien de meningen binnen de commissie omtrent de evaluatie of de uitkomsten daarvan verschillen, vermeldt het verslag de verschillende meningen.
4. De commissie zal haar verslag uiterlijk 3 maanden na het tijdstip, bedoeld in het eerste lid, aan convenantpartijen aanbieden.
5. Convenantpartijen treden uiterlijk binnen 2 maanden na het aanbieden van het verslag, bedoeld in het vierde lid, in overleg over naar aanleiding van de uitkomsten van de evaluatie te nemen nadere maatregelen, waaronder bijvoorbeeld kan worden verstaan wijziging of beëindiging van het convenant.
6. In het verslag van de commissie, bedoeld in het vierde lid, kan de commissie voorstellen doen voor te treffen maatregelen als bedoeld in het vijfde lid.

Artikel 8 (inwerkingtreding)

Dit convenant treedt in werking één dag na ondertekening door alle convenantpartijen en wordt aangegaan voor onbepaalde tijd.

Artikel 9 (opzegging, wijziging, afwijking, beëindiging)

1. Elke convenantpartij kan het convenant met inachtneming van een opzegtermijn van 6 weken schriftelijk opzeggen, indien een zodanige verandering van omstandigheden is opgetreden dat dit convenant billijkheidshalve op korte termijn behoort te eindigen. De opzegging moet de verandering in omstandigheden vermelden.
2. Wanneer een convenantpartij het convenant opzegt, beraden de overige convenantpartijen zich over de gevolgen daarvan voor het convenant.
3. Indien onvoorziene omstandigheden opkomen die wezenlijke gevolgen hebben voor de uitvoering van dit convenant, zullen convenantpartijen over de noodzaak van wijziging van dit convenant in overleg treden.
4. Convenantpartijen treden in overleg binnen 6 weken nadat een convenantpartij de wens daartoe aan de andere convenantpartijen schriftelijk heeft meegedeeld.
5. Indien het overleg niet binnen 8 weken tot overeenstemming heeft geleid, mag elke convenantpartij dit convenant met inachtneming van een opzegtermijn als bedoeld in het eerste lid schriftelijk opzeggen.
6. Indien het wetsvoorstel tot wijziging van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren in verband met het invoeren van een verplichte voorafgaande bedwelming bij ritueel slachten (31 571) tot wet wordt verheven en inwerking treedt, treden convenantpartijen in overleg over de gevolgen hiervan voor het convenant.

Artikel 10 (Publicatie)

Binnen vier weken na ondertekening van dit convenant wordt de tekst daarvan gepubliceerd in de Staatscourant.

's-Gravenhage, 5 juni 2012

De Staatssecretaris van Economische Zaken, Landbouw en
Innovatie, Dr. H. Bleker

De Voorzitter van de Vereniging van Slachterijen en Vleesverwerkende bedrijven,
De heer A.G.M. Westgeest

De Voorzitter van het Contactorgaan Moslims en Overheid,
Ir. R. Bal

De Voorzitter en de secretaris van de Permanente Commissie tot de Algemene Zaken van het
Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap,
De heer J.M. Hartog en de heer R.E. Vis

II. Bijlage – Addendum

STAATSCOURANT

Nr. 410121028

18 juli

2017

Officiële uitgave van het Koninkrijk der Nederlanden sinds 1814.

ADDENDUM bij het Convenant onbedweld slachten volgens religieuze riten¹, nr. DGAN/17109825, als overeengekomen op 5 juli 2017

Convenantspartijen:

1. De Staatssecretaris van Economische Zaken, de heer M.H.P. van Dam, handelend als bestuursorgaan en als vertegenwoordiger van de Staat der Nederlanden, hierna Staatssecretaris;
2. De Vereniging van Slachterijen en Vleesverwerkende bedrijven, te dezen rechtsgeldig vertegenwoordigd door de heer F. Wouters, hierna: VSV;
3. Het Contactorgaan Moslims en Overheid, te dezen rechtsgeldig vertegenwoordigd door de heer A. el Boujoufi, vicevoorzitter, hierna: CMO;
4. De Permanente Commissie tot de Algemene Zaken van het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap, te dezen rechtsgeldig vertegenwoordigd door de heer J.L. Soesman, voorzitter, en de heer R.E. Vis, secretaris, hierna: NIK;

Overwegende dat:

- het convenant onbedweld slachten volgens religieuze riten (hierna: convenant) is ondertekend op 5 juni 2012;
- de in het kader van het convenant ingestelde wetenschappelijke adviescommissie een advies heeft uitgebracht over het door Wageningen UR opgestelde rapport 'Vaststellen nul-situatie onverdoofd slachten van runderen en kleine herkauwers in Nederland in 2014' en het door een commissie onder leiding van de heer dr. P. Vanthemsche opgestelde rapport 'Joods ritueel slachten; Evaluatie haalbaarheid convenant'²;
- de wetenschappelijke adviescommissie tevens adviezen heeft opgesteld ten aanzien van verbetering van de technische voorzieningen en de uitvoeringspraktijk en ten aanzien van ritmische ademhaling als bewustzijnsindicator¹⁰³.

---

¹⁰¹ Stcrt. 2012, 13162

¹⁰² Zie bijlagen bij de brief aan de Tweede Kamer van 17 februari 2016, Kamerstukken II, vergaderjaar 2015-2016, 31 571, nr. 27

¹⁰³ Brief van 9 juni 2017 aan de Tweede Kamer, Kamerstukken II, vergaderjaar 2016-2017, 31 571, nr. 29

- naar aanleiding van het advies van de wetenschappelijke adviescommissie convenantpartijen hebben overlegd over wat dit betekent voor de oorspronkelijk in het convenant gemaakte afspraken;
- overeengekomen is dat de in het convenant opgenomen afspraak ten aanzien van de bedwelming na 40 seconden en daarbij vermelde bewustzijnsindicatoren aanpassing behoeven;
- voorts de convenantpartijen uit het advies van de wetenschappelijke adviescommissie de noodzaak destilleren tot nadere afspraken over noodzakelijke technische verfijningen voor de uitvoeringspraktijk;
- de convenantpartijen hebben gesproken over de gezamenlijke uitwerking van een stelsel op basis waarvan niet meer dieren voor slacht aangeboden zullen worden dan noodzakelijk is voor de behoefte van de in Nederland aanwezige religieuze gemeenschappen aan vlees van onbedwelmd ritueel geslachte dieren.

VERKLAREN DE VOLGENDE AANPASSINGEN EN AANVULLINGEN TE ZIJN OVEREENGEKOMEN:

Artikel 1

De tekst van het bepaalde in artikel 2, eerste lid, onderdeel a, van het convenant, komt te luiden:

a. bewusteloosheid:

1°. Binnen een periode van 40 seconden vanaf het moment van het aanbrengen van de halssnede wordt het dier bedwelmd door middel van een extra ingreep.

2°. Een bedwelming kan achterwege blijven indien binnen de hiervoor bedoelde periode van 40 seconden door de slachter ten minste één van de volgende bewustzijnsindicatoren⁴ als negatief wordt beoordeeld: – de geïnduceerde ooglidreflex, of – de corneareflex.

Artikel 2

1. Convenantpartijen komen overeen dat de in de adviezen^{104, 105} van de wetenschappelijke adviescommissie geadviseerde technische verfijningen voor de uitvoeringspraktijk, zoals uitgewerkt door de VSV, zo spoedig mogelijk worden doorgevoerd in de slachthuizen.
2. De slachthuizen verankeren de technische verfijningen, bedoeld in het eerste lid, in de standaardwerkwijzen, die verplicht zijn op basis van Verordening (EG) 1099/2009 en dragen zorg voor een kwaliteitssysteem waarmee de juiste toepassing van die verfijningen wordt geborgd.

Artikel 3

1. De convenantpartijen komen overeen dat, op basis van een door de Staatssecretaris nader uit te werken voorstel, een stelsel wordt vormgegeven waarmee wordt geborgd dat jaarlijks in Nederland niet meer dieren onbedwelmd ritueel worden geslacht dan noodzakelijk om aan de daadwerkelijke behoefte van de in Nederland aanwezige religieuze gemeenschappen aan vlees van onbedwelmd ritueel geslachte dieren te voldoen.

---

¹⁰⁴ Technische verfijningen en ritmische ademhaling als bewustzijnsindicator Wetenschappelijke Adviescommissie Convenant onbedwelmd ritueel slachten (WAC). Mei 2016

¹⁰⁵ Nadere toelichting op het advies 'Technische verfijningen en ritmische ademhaling als bewustzijnsindicator' Wetenschappelijke Adviescommissie Convenant onbedwelmd ritueel slachten (WAC). Oktober 2016

2. Bij het bepalen van het aantal dieren dat noodzakelijk is om te voldoen aan de daadwerkelijke behoefte, bedoeld in het eerste lid, kan rekening worden gehouden met vierkantsverwaarding, de bevoorrading van vliegtuigen en schepen en met tijdelijk in Nederland verblijvende gelovigen.
3. Ten behoeve van de nadere uitwerking van het stelsel, bedoeld in het eerste lid, spant VSV zich in om gegevens aan te leveren met betrekking tot het aantal dieren (onderverdeeld naar diersoort) dat onbedweld aangesneden is in de jaren 2015, 2016, 2017, en de verkoop van vlees van onbedweld aangesneden dieren en verstrekken de convenantspartijen desgevraagd andere voor die uitwerking benodigde gegevens.
4. Bij de uitwerking van het stelsel, bedoeld in het eerste lid, wordt rekening gehouden met de mogelijkheid dat bijzondere omstandigheden van invloed kunnen zijn op de jaarlijkse daadwerkelijke behoefte.
5. De Staatssecretaris spant zich in om te komen tot regelgeving waarin het uitgewerkte stelsel, bedoeld in het eerste lid, is vastgelegd.

Artikel 4

1. Dit addendum dient als onderdeel van het convenant te worden beschouwd en zal aan het convenant worden gehecht.
2. Dit addendum op het convenant treedt in werking met ingang van de dag na de ondertekening door alle convenantspartijen.
3. Binnen twee weken na ondertekening door alle convenantspartijen wordt de tekst van dit addendum gepubliceerd in de Staatscourant.

Aldus overeengekomen te 's-Gravenhage, 5 juli 2017

*De Staatssecretaris van Economische Zaken,
M.H.P. van Dam*

*De Voorzitter van de Vereniging van Slachterijen en Vleesverwerkende
bedrijven, F. Wouters*

*De Vicevoorzitter van het Contactorgaan Moslims en Overheid,
A. el Boujoufi*

*De Voorzitter en de secretaris van de Permanente Commissie tot de Algemene Zaken van het
Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap,
J.L. Soesman
R.E. Vis*